

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
&
ΤΜΗΜΑ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**" ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΣ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΣ ΣΕ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ
/ΕΠΙΔΗΜΙΑΣ ΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ "**

υπό

ΜΕΓΓΟΥΔΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Τεχνολόγο Ιατρικών Εργαστηρίων

Υπεβλήθη για την εκπλήρωση μέρους των
απαιτήσεων για την απόκτηση του
Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Δεοντολογία και Ηθική στις Βιοϊατρικές Επιστήμες»

Λάρισα, 2024

Επιβλέπων: *Κωνσταντίνος Κουρούπης, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick, Κύπρος*

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

1. *Κωνσταντίνος Κουρούπης, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick, Κύπρος (Επιβλέπων),*
2. *Άννα Μαυροφόρου, Καθηγήτρια Δεοντολογίας και Βιοηθικής, Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*
3. *Παρασκευή Κώτση, Επ. Καθηγήτρια Ιατρικής των Μεταγρίσεων, Τμήμα Ιατρικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*

MANDATORY VACCINATION DURING A PANDEMIC/EPIDEMIC.LEGAL AND MORAL DILEMMAS

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες	5
Περίληψη	6
Abstract	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
1.1 Εισαγωγή και τοποθέτηση του θέματος.....	8
1.2 Σκοπός Εργασίας.....	9
1.3 Επιστημονικά Ερωτήματα.....	9
1.4 Μεθοδολογία	10
1.5 Βασικές έννοιες και ορισμοί	10
1.5.1 Επιδημία	10
1.5.2 Πανδημία	11
1.5.3 Εμβόλια και Εμβολιασμός.....	13
1.5.4 Η έννοια της «ανοσίας της αγέλης»	14
1.5.5 Υποχρεωτικός εμβολιασμός	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	17
ΗΘΙΚΗ -ΙΑΤΡΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΗΘΙΚΗ.....	17
2.1 Ηθική	17
2.2 Ιατρική Ηθική.....	17
2.3 Βιοηθική	18
2.4 Οι τέσσερις αρχές της Βιοηθικής.....	18
2.5 Σχέση ηθικής και δικαίου.....	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.....	21
ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΕΡΙ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΥ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ	21
3.1 Θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.....	21
3.2 Η αρχή της αναλογικότητας	23

3.3 Σύμβαση του Οβιέδο – Η έννοια της συναίνεσης.....	24
3.4 Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας	25
3.5 Εμβολιασμός και υποχρέωση εμβολιασμού στην Ελλάδα	26
3.5.1 Υποχρέωση παιδικών εμβολιασμών.....	27
3.5.2 Υποχρεωτικός εμβολιασμός ενηλίκων	28
3.6 Υποχρέωση εμβολιασμού στην Ευρώπη.....	29
3.6.1. Vavricka κ.α. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας (08.04.2021.).....	31
3.6.2 Sholomakhin κατά Ουκρανίας (24.9.2012).....	32
3.7 Υποχρεωτικός εμβολιασμός διεθνώς	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.....	35
ΗΘΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ.....	35
4.1 Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός σύμφωνα με τις 4 αρχές της Βιοηθικής.....	36
4.2 Η ηθική πλευρά της υποχρέωσης εμβολιασμού στα παιδιά.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.....	38
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ	38
5.1 Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και Καναδάς	38
5.2 Ελλάδα και Ευρώπη	40
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.....	42
ΑΝΤΙΕΜΒΟΛΙΑΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΔΙΣΤΑΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ ...	42
6.1 Αντιεμβολιαστικό Κίνημα	42
6.1.1. Η γέννηση του αντιεμβολιαστικού κινήματος.....	42
6.1.2. Ο προβληματισμός για το εμβόλιο DTP.....	43
6.1.3. Το εμβόλιο MMR	43
6.2 Διστακτικότητα εμβολιασμού	44
6.2.1 Λόγοι διστακτικότητας εμβολιασμού	44
6.2.2 Ο ρόλος του υγειονομικού προσωπικού	45
6.3. Παραπληροφόρηση και θεωρίες συνωμοσίας.....	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7.....	47
Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΟΝΟΙΟΥ (COVID-19)	47
7.1 Covid-19 και μέτρα αντιμετώπισης	47
7.1.1 Το εμβόλιο	48
7.2 Covid-19 και υποχρέωση εμβολιασμού	49
7.3 Νομικοί προβληματισμοί υποχρεωτικού εμβολιασμού για τον Covid-19	50
7.3.1 Υποχρεωτικός εμβολιασμός υγειονομικών	51
7.3.2 Υποχρέωση εμβολιασμού στην ηλικιακή ομάδα άνω των 60	52
7.3.3 Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός της ΕΜΑΚ	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8.....	55
Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΓΡΙΠΗΣ H1N1	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9.....	56
ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	56
9.1 Εμβολιασμός στην εργασία στον ελλαδικό χώρο	56
9.2 Η περίπτωση υποχρέωσης εμβολιασμού στους εργαζόμενους σε καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος (ΗΠΑ).....	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10.....	58
ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	58
10.1 Συζήτηση- Προσωπική εκτίμηση	58
10.2 Συμπεράσματα	59
10.3 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	60
Βιβλιογραφία	61

Ευχαριστίες

Με το τέλος του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές που με τις γνώσεις που μας έδωσαν άνοιξαν τους επαγγελματικούς αλλά κυρίως τους πνευματικούς μας ορίζοντες.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Κουρούπη Κωνσταντίνο ο οποίος με την αμεσότητα και την φιλικότητα του με κέρδισε ήδη από την πρώτη του διάλεξη. Η συμβολή του σε αυτή την εργασία ήταν καθοριστικής σημασίας.

Ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ στον σύζυγο μου Κώστα που χωρίς την προτροπή και την υποστήριξη του δεν θα είχα καταφέρει να ολοκληρώσω το μεταπτυχιακό αυτό, καθώς και στην πεθερά μου Άννα για την σημαντική βοήθεια της.

Τέλος, ένα ευχαριστώ και όλη μου την αγάπη στους δυο μου γιούς Θανάση και Νεκτάριο που αποτέλεσαν την κινητήριου δύναμη μου για την ολοκλήρωση της εργασίας αυτής.

Περίληψη

Μολυσματικές ασθένειες που προσβάλλουν μεγάλο μέρος του πληθυσμού απαντώνται σε όλο τον κόσμο εδώ και αιώνες. Επιδημίες και πανδημίες έχουν ταλαιπωρήσει την ανθρωπότητα με κάποιες από αυτές να έχουν πολύ μεγάλη θνησιμότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της ευλογιάς που μετράει αμέτρητα θύματα ,με άλλες επιδημίες να ακολουθούν όπως η μαύρη πανώλη και η Ισπανική γρίπη , μέχρι τις πρόσφατες πανδημίες γρίπης H1N1 και του Covid-19.

Το πρώτο εμβόλιο που ανακαλύφθηκε τέλη του 18^{ου} αιώνα ήταν αυτό κατά της ευλογιάς σηματοδοτώντας την έναρξη μια νέας εποχής. Αρχίζει να χρησιμοποιείται ευρέως ενώ πολλές χώρες εισάγουν τον υποχρεωτικό εμβολιασμό προκειμένου να εμβολιαστεί όσο το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού γίνεται ,για να απαλλαγούν από την τρομερή αυτή ασθένεια. Μαζί όμως με την επιβολή του μέτρου αρχίζει η διστακτικότητα και η άρνηση εμβολιασμού. Υποστηρίζεται πως το μέτρο συντελεί καταπάτηση των ελευθεριών των πολιτών, ανάμεσα σε άλλους λόγους.

Από αυτή την στιγμή και έπειτα εμφανίζονται διλήμματα ηθικής αλλά και νομικής φύσεως που λίγο έχουν αλλάξει στο πέρασμα των αιώνων. Το ερώτημα περιορισμού της αυτονομίας και των ελευθεριών γενικά παραμένει επίκαιρο και στην εποχή της πρόσφατης πανδημίας του κορονοϊού. Νομικά η υποχρέωση εμβολιασμού δικαιολογείται από μια σειρά νομικών κειμένων και υποθέσεων όταν υπάρχει ύψιστος κίνδυνος για την δημόσια υγεία, πάντα όμως υπό προϋποθέσεις μετά από έλεγχο αναλογικότητας. Παράλληλα οι μελετητές της ηθικής πλευράς καταλήγουν πως είναι επιτρεπτό το μέτρο όταν πληρούνται συγκεκριμένες συνθήκες.

Γενικά, τα εμβόλια είναι ένα από τα ισχυρότερα όπλα στην αντιμετώπιση των ασθενειών και την προστασία της δημόσιας υγείας. Συνεπώς σε ακραίες περιπτώσεις για την προστασία των πολιτών η υποχρέωση εμβολιασμού είναι ένα εργαλείο που μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι κυβερνήσεις.

Στην παρούσα εργασία θα αναλυθούν διεξοδικά όλοι οι προβληματισμοί γύρω από τον υποχρεωτικό εμβολιασμό μέσω της μεθόδου της βιβλιογραφικής ανασκόπησης

Λέξεις-κλειδιά: υποχρεωτικός εμβολιασμός, πανδημία ,επιδημία, ηθική, διστακτικότητα εμβολιασμού

Abstract

Infectious diseases that affect a large part of the population have been found around the world for centuries. Epidemics and pandemics have afflicted humanity with some of them having a very high mortality rate. A typical example is that of smallpox which counts countless victims, with other epidemics following such as the black plague and the Spanish flu, until the recent pandemics of influenza H1N1 and Covid-19.

The first vaccine discovered at the end of the 18th century was that against smallpox, marking the beginning of a new era. It begins to be widely used while many countries introduce compulsory vaccination in order to vaccinate as much of the population as possible to get rid of this terrible disease. However, along with the imposition of the measure, hesitance and refusal to vaccinate begins. It is argued that the measure constitutes an infringement of civil liberties, among other reasons.

From this moment on, ethical and legal dilemmas appear that have changed little over the centuries. The question of limiting autonomy and freedoms in general remains relevant even in the era of the recent coronavirus pandemic. Legally, the obligation to vaccinate is justified by a series of legal texts and cases when there is a high risk to public health, but always under conditions after a proportionality check. At the same time, the scholars of the ethical side conclude that the measure is permissible when specific conditions are met.

In general, vaccines are one of the most powerful weapons in combating disease and protecting public health. Therefore, in extreme cases for the protection of citizens, the obligation to vaccinate is a tool that governments can use.

In this work, all the concerns surrounding mandatory vaccination will be thoroughly analyzed through the method of literature review.

Key words: mandatory vaccination, pandemic, epidemic, ethics, vaccination hesitancy

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Εισαγωγή και τοποθέτηση του θέματος

Η ανθρωπότητα από τότε που μπορούμε να έχουμε ιστορικά στοιχεία ταλανίζεται από ασθένειες που προκαλούσαν επιδημίες. Επιδημίες ποικίλων ασθενειών προκάλεσαν τον αφανισμό ακμαίων πολιτισμών ,ενώ έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στην έκβαση πολέμων, επηρέασαν και επηρεάζουν ακόμα και σήμερα κάθε πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης.

Με την πρόοδο της επιστήμης και την ανακάλυψη των εμβολίων ο πλανήτης αποκτά ένα επίπεδο ασφάλειας ως προς την αντιμετώπιση των μολυσματικών ασθενειών. Τα εμβόλια θεωρούνται μια από τις μεγαλύτερες ανακαλύψεις καθώς συμβάλουν στη διαφύλαξη τόσο της ατομικής όσο και της δημόσιας υγείας. Χάρη στα εμβόλια προλαμβάνονται ασθένειες που παλιότερα είχαν υψηλά ποσοστά θνησιμότητας. Η ανοσοποίηση και η προστασία όσο περισσότερων ατόμων μειώνει τις επιπτώσεις κοινωνικές και ψυχολογικές που προκαλούνται από τις ασθένειες. Παράλληλα προστατεύονται τα συστήματα υγείας στα οποία δεν ασκείται πίεση, ενώ οικονομικοί πόροι που προορίζονταν για την αντιμετώπιση έξαρσης κάποιας ασθένειας μπορούν να διατεθούν στην αντιμετώπιση άλλων σοβαρών παθήσεων. Κάθε χρόνο με την χρήση των εμβολίων αποφεύγονται 2-3 εκατομμύρια ανθρώπινες απώλειες ενώ για κάθε λεπτό που περνάει σώζονται 5 ζωές. [1]

Η ευλογία, ασθένεια που έχει προκαλέσει πολλές επιδημίες ανά τους αιώνες, είναι η πρώτη ασθένεια για την οποία εφαρμόστηκε σε μεγάλη κλίμακα ο εμβολιασμός. Είναι και η μόνη μεταδιδόμενη ασθένεια που έχει εξαλειφθεί λόγω των επιτυχημένων προγραμμάτων εμβολιασμού παγκοσμίως.[2] Σε αυτή την επιτυχία έχει συμβάλει κατά πολύ και η επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Παράλληλα όμως ξεκινούν και οι προβληματισμοί τόσο ηθικοί όσο και νομικοί για τον εμβολιασμό και ειδικότερα για την υποχρέωση εμβολιασμού. Το αντιεμβολιαστικό κίνημα και η διστακτικότητα εμβολιασμού κάνουν την εμφάνιση τους.

Τα τελευταία χρόνια ο πλανήτης ήρθε αντιμέτωπος με την πανδημία του κορονοϊού (Covid-19). Σήμερα τον Νοέμβριο του 2023, περίπου 6 μήνες και από την επίσημη ανακοίνωση λήξης της πανδημίας , παγκοσμίως ο αριθμός των θυμάτων ανέρχεται στα

6.979.786.[3,4] Μια πανδημία τέτοιας έκτασης ήταν κάτι το πρωτόγνωρο για τον σύγχρονο κόσμο. Η αντιμετώπιση του ήταν μια πρόκληση καθώς εκτός από την εξάπλωση του οι επιστήμονες έπρεπε να βρουν τον τρόπο περιορισμού ενός νέου ιού ο οποίος δεν είχε μελετηθεί στο παρελθόν. Το εμβόλιο ενάντια στο ιό που αναπτύχθηκε ήταν και αυτό που έδωσε την λύση. Τα εμβόλια αρχίζουν να διατίθενται δίνοντας προτεραιότητα σε ομάδες υψηλού κινδύνου και το υγειονομικό προσωπικό. Με τον εθελοντικό εμβολιασμό όμως δεν έχουμε τα επιθυμητά αποτελέσματα ως αναφορά την προστασία του κοινωνικού συνόλου ενώ η πανδημία συνεχίζει να εξελίσσεται με ταχύτατους ρυθμούς. Έτσι παγκοσμίως σε αρκετές χώρες οι κυβερνήσεις καταφεύγουν στην επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού.

Το μέτρο που φαίνεται ακραίο στην εποχή του κορονοϊού, έχει δοκιμαστεί ιστορικά σε διάφορες εξάρσεις επιδημιών. Αρκετές χώρες κάνουν χρήση του στους παιδικούς εμβολιασμούς προκειμένου να εξασφαλίσουν τα επιθυμητά επίπεδα ανοσίας.

Σε κάθε περίπτωση επιβολής του υποχρεωτικού εμβολιασμού εγείρονται διλλήματα και προβληματισμοί νομικής αλλά και ηθικής φύσεως που αποτελούν πεδίο μελέτης και διερεύνησης.

1.2 Σκοπός Εργασίας

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετηθεί εκτενώς η έννοια του υποχρεωτικού εμβολιασμού. Η επιβολή του σε περιπτώσεις επιδημίας ή πανδημίας θα αναλυθεί τόσο από την νομική όσο και από την ηθική πλευρά. Οι προβληματισμοί που εγείρονται και στου δύο αυτούς επιστημονικούς κλάδους, παγκοσμίως αλλά ειδικότερα στην Ελλάδα, θα εξεταστούν με στόχο να αντιμετωπιστούν οι αμφιβολίες που υπάρχουν γύρω από το θέμα.

1.3 Επιστημονικά Ερωτήματα

Τα ερωτήματα που προκύπτουν και πρέπει να αναλυθούν είναι:

1. Μπορεί να επιβληθεί το μέτρο του υποχρεωτικού εμβολιασμού για την αντιμετώπιση μιας πανδημίας ή επιδημίας;
2. Σε ποιες περιπτώσεις επιτρέπεται νομικά ο υποχρεωτικός εμβολιασμός;
3. Πότε είναι ηθικά ανεκτή η υποχρέωση εμβολιασμού;
4. Σε ποιες ομάδες πληθυσμού μπορεί να επιβληθεί υποχρεωτικός εμβολιασμός και υπό ποιες προϋποθέσεις;

1.4 Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία η οποία χρησιμοποιήθηκε για την συγκεκριμένη εργασία είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση. Δηλαδή η μελέτη ερευνών που αφορούν το θέμα ,καθώς και συγγραμμάτων, άρθρων και νομολογίας που αναφέρονται στην υποχρέωση εμβολιασμού και συγκεκριμένα σε επιδημία ή πανδημία. Η διερεύνηση των πηγών έγινε τους μήνες Αύγουστο – Νοέμβριο του 2023 μέσω ηλεκτρονικών πηγών και βιβλίων. Μηχανές αναζήτησης που χρησιμοποιήθηκαν ήταν το Google, PubMed και Google Scholar.Αναζήτηση έγινε με βάση τις λέξεις κλειδιά (key words) με μόνο περιορισμό την επιλογή γλώσσας σε ελληνικά και αγγλικά.

Ακολούθησε η μελέτη και η παράλληλη μετάφραση των κειμένων που ήταν στην αγγλική. Τα δεδομένα χωρίστηκαν κατά θεματολογία για την διευκόλυνση κατά την συγγραφή της εργασίας.

1.5 Βασικές έννοιες και ορισμοί

1.5.1 Επιδημία

Ως επιδημία ορίζεται μια ξαφνική εστία ασθένειας, λοιμώδους προέλευσης, που επηρεάζει αριθμό ατόμων μεγαλύτερο από το αναμενόμενο σε μια συγκεκριμένη περιοχή και σε δεδομένη χρονική περίοδο.[5] Συνώνυμο της επιδημίας είναι και ο λοιμός, όρος που χρησιμοποιείται περισσότερο στην περιγραφή παλαιότερων επιδημιών που προκαλούσαν μεγάλο αριθμό θανάτων, για παράδειγμα ο λοιμός των Αθηνών (430π.Χ.), επιδημία που περιγράφεται και από τον ιστορικό Θουκυδίδη.[6]

Οι επιδημίες μπορούν να προκληθούν από ιούς, βακτήρια, παράσιτα ή άλλους μικροοργανισμούς και μπορούν να μεταδοθούν από άνθρωπο σε άνθρωπο ή μέσω ζώων ή φορέων όπως τα κουνούπια και τα τσιμπούρια. [5]Οι επιδημίες γεωγραφικά μπορούν να περιορίζονται σε μια μικρή κοινότητα, περιοχή ή χώρα.

Η διαχείριση μιας επιδημίας περιλαμβάνει συνήθως μέτρα πρόληψης και ελέγχου, όπως η προώθηση της υγιεινής, η απομόνωση των ασθενών, οι εμβολιασμοί, και η παρακολούθηση της εξάπλωσης της ασθένειας. Είναι πολύ σημαντικό να υπάρχει έγκαιρη ανίχνευση και αναφορά κρουσμάτων που πιθανώς θα οδηγήσουν σε μια επιδημία, έτσι ώστε να αποφύγουμε όσο το δυνατόν γίνεται τις αρνητικές συνέπειες σε κοινωνία και οικονομία.

Υπήρξαν πολλές γνωστές επιδημίες κατά την διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτά των επιδημιών τυφοειδούς πυρετού,

λύσσας, ελονοσίας, πολιομυελίτιδας, διφθερίτιδας και κοκκύτη, εξάρσεις τον οποίων έχουμε από τα αρχαία χρόνια μέχρι και το πολύ πρόσφατο παρελθόν σε μέρη όλου του πλανήτη. Άλλες επιδημίες τις οποίες συναντούμε ακόμα και σήμερα είναι αυτές της ιλαράς και της γρίπης. [7]

Η ευλογιά έχει προκαλέσει πολλές επιδημίες ανά τους αιώνες, θεωρείται μία από τις πιο καταστρεπτικές για την ανθρωπότητα ασθένειες, καθώς έχει στοιχίσει τη ζωή σε εκατομμύρια ανθρώπους. [2] Απαντώνται εξάρσεις της στην αρχαία Αίγυπτο, την Κίνα την Ευρώπη τον 5^ο -7^ο αιώνα μ.Χ. και τον 18^ο αιώνα και τις αποικίες σε Νότια και Βόρεια Αμερική μετά τον 16^ο αιώνα μολύνοντας τους αυτόχθονες πληθυσμούς.[7] Τελευταία επιδημία ήταν το 1967, ενώ το 1980 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ) δηλώνει την εξάλειψη της ευλογιάς μετά από εκτεταμένη χρήση του εμβολίου που ήδη είχε αναπτυχθεί από το 1796. Ο λόγος που γίνεται ειδική αναφορά στην ευλογιά είναι πως είναι και η μόνη μολυσματική ασθένεια η οποία έχει εξαλειφθεί, ένα γεγονός που θεωρείται ορόσημο για την παγκόσμια δημόσια υγεία.[2]

1.5.2 Πανδημία

Πανδημία είναι μια μορφή επιδημίας η οποία εξελίσσεται ταχέως και επηρεάζει μια μεγάλη περιοχή όπως μία ολόκληρη ήπειρο ή σε παγκόσμιο επίπεδο και μολύνει πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Το αν θα ανακηρυχθεί μία πανδημία έχει να κάνει με την γεωγραφική περιοχή που απαντάται και όχι με την επιθετικότητα ή την συμπτωματολογία της λοίμωξης.[8,9]

Για την διαχείριση μίας πανδημίας εκτός από τα μέτρα που προαναφέρθηκαν στην επιδημία μπορεί να χρησιμοποιηθούν και πιο δραστικά ,ανάλογα και με τον βαθμό εξάπλωσης της. Αυτά μπορεί να είναι μέτρα περιορισμού, κοινωνικής αποστασιοποίησης ή και καταστολής όπως για παράδειγμα ο περιορισμός κατ' οίκων ή καραντίνα (lockdown) και ο υποχρεωτικός εμβολιασμός.

Πανδημίες που επηρέασαν τον πλανήτη είναι αυτές της πανώλης και της χολέρας. Οι επιδημίες βουβωνικής πανώλης εμφανίζονται ήδη από τον 11^ο αιώνα π.Χ., με χειρότερη από άποψη θνησιμότητας, την πανδημία του 1346-1353 γνωστή και ως Μαύρος Θάνατος κατά την οποία έχασε τη ζωή του σχεδόν ο μισός πληθυσμός της Ευρώπης. Στο παρελθόν ξεκινώντας από το 1817 υπήρξαν 7 πανδημίες χολέρας που προκάλεσαν τον θάνατο σε δεκάδες εκατομμύρια άτομα.[7] Τα τελευταία χρόνια υπάρχουν επιδημίες

χολέρας σε χώρες που δεν υπάρχουν καλές συνθήκες υγιεινής συνήθως σε εμπόλεμη κατάσταση ή μετά από κάποια μεγάλη φυσική καταστροφή.[10]

Πανδημίες γρίπης οφειλόμενες σε διάφορους ορότυπους του ιού αναφέρονται αρκετές στην ιστορία της ιατρικής. Η πανδημία γρίπης του 1918-1919 ή ισπανική γρίπη θεωρείται μια από τις πιο θανατηφόρες με περίπου 50 εκατομμύρια θύματα.[7] Ονομάζεται επίσης και « η μητέρα των πανδημιών» καθώς εκτιμάται πως προκάλεσε παραπάνω θύματα από αυτά του Α' Παγκοσμίου πολέμου ρίχνοντας αισθητά το παγκόσμιο προσδόκιμο ζωής της εποχής. [11] Η πιο πρόσφατη πανδημία γρίπης ήταν αυτή της γρίπης των χοίρων (γρίπη H1N1) το 2009.

Τον Δεκέμβριο του 2019 εμφανίστηκαν στην πόλη Γιουχάν της Κίνας τα πρώτα κρούσματα ενός νέου στελέχους κορονοϊού, του SARS-CoV-2.Ο ιός προσβάλλει το αναπνευστικό σύστημα προκαλώντας την ασθένεια του κορονοϊού (Covid-19) με συμπτώματα όπως βήχα, πυρετό, δύσπνοια και κόπωση.[12] Η λοίμωξη μπορεί επίσης να προκαλέσει ήπια ή σοβαρή πνευμονία, ανεπάρκεια οργάνων και να οδηγήσει σε θάνατο. Είναι πολύ επιβαρυντική για την υγεία ατόμων που βρίσκονται σε ομάδες υψηλού κινδύνου. Κάτι πολύ βασικό ,το οποίο έπαιξε και πολύ σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση του ιού, είναι ότι πολλοί φορείς του ιού είναι ασυμπτωματικοί.[13] Η ταχύτητα μετάδοσης του ιού παγκοσμίως ήταν πολύ μεγάλη και ο Π.Ο.Υ. χαρακτήρισε την εξάπλωση του Covid-19 ως πανδημία στις 11 Μαρτίου του 2020.[12]

Η σύγχρονη αυτή πανδημία του Covid-19 επηρέασε και συνεχίζει να επηρεάζει παγκοσμίως την ανθρωπότητα σε όλους τους τομείς. Στις 4 Μαΐου 2023 έχουμε και την επίσημη λήξη της πανδημίας με την ανακοίνωση του Π.Ο.Υ., πως ο Covid-19 δεν αποτελεί πλέον κίνδυνο για την δημόσια υγεία.[3] Σε επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούν αναλυτικά τόσο οι τρόποι αντιμετώπισης της πανδημίας όσο και οι επιπτώσεις που είχε.

Γενικά οποιαδήποτε έξαρση επιδημίας ή πανδημίας, ανάλογα και με την βαρύτητα της, μπορεί να επηρεάσει πολλούς τομείς αλλάζοντας άρδην τη ροή της ιστορίας. Συγκεκριμένα οι επιπτώσεις στην υγεία και τα συστήματα υγείας μπορεί να είναι τεράστιες καθώς και στην οικονομία, εγχώρια και παγκόσμια. Η πολιτική επηρεάζεται άμεσα ενώ στο παρελθόν η έκβαση πολέμων έχει κριθεί από κάποια έξαρση μολυσματικής ασθένειας. Μολυσματικοί ιοί και βακτήρια έχουν χρησιμοποιηθεί ως βιολογικά όπλα ενώ πολιτισμοί έχουν εξαφανιστεί όταν ήρθαν σε επαφή με τις

ασθένειες που μετέφεραν οι αποικιοκράτες.[7] Πανδημίες και επιδημίες εγείρουν προβληματισμούς και ερωτήματα σε κάθε επιστήμη όπως την Ιατρική, την Φιλοσοφία, και την Νομική. Επίσης εμπνέουν κάθε μορφή τέχνης όπως η ζωγραφική και η λογοτεχνία.

1.5.3 Εμβόλια και Εμβολιασμός

Με την εμφάνιση των μολυσματικών ασθενειών, οι άνθρωποι επιστήμονες και μη προσπαθούν να τις αντιμετωπίσουν και να τις εξαλείψουν. Μετά από παρατήρηση μια βουδίστρια μοναχή στην Κίνα (1022) έβγαλε το συμπέρασμα πως όσοι επέζησαν από ευλογιά δεν νοσούσαν ξανά. Αυτό την ώθησε στο να δημιουργήσει μια σκόνη από ξεραμένες φλύκταινες ευλογιάς την οποία μέσω ενός μικρού σωλήνα φυσούσε στη μύτη υγιούς ατόμου. Στην ουσία το άτομο αυτό δημιουργούσε μια μορφή ανοσίας στην ασθένεια. Αυτή ήταν και μια πρωτόγονη μορφή εμβολίου που ονομάστηκε ευλογιασμός (variolation).[7]

Την τεχνική του ευλογιασμού χρησιμοποίησαν σε Κίνα και Ευρώπη μέχρι περίπου το 1800, όταν δημιουργήθηκε το πρώτο εμβόλιο στην ιστορία. Αυτό ήταν επίτευγμα του παθολόγου Edward Jenner ο οποίος διαπίστωσε πως οι γυναίκες που άρμεγαν αγελάδες και εμφάνιζαν κάποιες φουσκάλες στα χέρια τους, δεν προσβάλλονταν από ευλογιά (δαμαλισμός). Εν συνεχεία εμβολίασε ένα παιδί, τον James Phipps, με το υγρό που είχε αφαιρέσει από τις φουσκάλες αυτές, το οποίο όταν ήρθε σε επαφή με την ευλογιά δεν νόσησε. Αυτό ήταν και το πρώτο εμβόλιο στην ιστορία της ιατρικής.[7] Ο Jenner έδωσε το όνομα εμβόλιο, στα αγγλικά “vaccine”, χρησιμοποιώντας σαν ρίζα την λατινική λέξη vacca που σήμαινε αγελάδα λόγω της τεχνικής που ανέπτυξε.[14]

Πρωτοπόροι του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς όμως θεωρούνται από πολλούς οι Έλληνες γιατροί Εμμανουήλ Τιμόνης και Ιάκωβος Πυλαρινός οι οποίοι χρησιμοποίησαν για τον εμβολιασμό υγρό από φλύκταινες ευλογιάς. Η μέθοδος αυτή διαδόθηκε στην Ευρώπη μέσω της λαίδης Mary Wortley Montagu σύζυγο του Άγγλου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη και χρησιμοποιήθηκε ευρέως.[7]

Από αυτό το σημείο και μετά η επιστημονική κοινότητα μετράει πολλές επιτυχίες στον τομέα των εμβολίων και έτσι ασθένειες που παλιότερα ήταν θανατηφόρες προλαμβάνονται. Σήμερα υπάρχουν εμβόλια για την πρόληψη παραπάνω από 20 ασθενειών, όπως για παράδειγμα της ιλαράς, του κοκκύτη, της διφθερίτιδας και της πολιομυελίτιδας. Η παιδική θνησιμότητα έχει μειωθεί κατά 50% την τελευταία

τριανταετία κάτι που οφείλεται στα εμβόλια και τα προγράμματα εμβολιασμού που εφαρμόστηκαν.[14] Ο εμβολιασμός πλέον θεωρείται ένα από τα πιο επιτυχημένα μέτρα για την προώθηση της δημόσιας υγείας. Εκτός βέβαια από την πρόληψη τα εμβόλια χρησιμοποιούνται και για την αντιμετώπιση επιδημιών και πανδημιών όπως αυτές της γρίπης και της πρόσφατης πανδημίας του Covid-19.[1]

Συνεπώς εμβόλιο είναι ένα βιολογικό προϊόν το οποίο εισάγεται στο σώμα ενός υγιούς ανθρώπου με σκοπό να προκαλέσει ανοσοποίηση του οργανισμού ενάντια σε κάποιο παθογόνο μικροοργανισμό. Συνήθως περιέχει αδρανοποιημένο μικροοργανισμό ,τοξίνες ή πρωτεΐνες του οργανισμού οπότε με την εισαγωγή του στο σώμα διεγείρει το ανοσοποιητικό σύστημα που προσπαθεί να τα καταπολεμήσει προκαλώντας την επιθυμητή ανοσία.[15]

Ο εμβολιασμός θεωρείται ιατρική πράξη και πρέπει να εκτελείται από εξειδικευμένους επαγγελματίες υγείας μετά από ενημερωμένη συναίνεση. Κάθε χώρα έχει το δικό της πρόγραμμα εμβολιασμού για παιδιά και ενήλικες που μπορεί να είναι προτεινόμενα ή και υποχρεωτικά.[16]

1.5.4 Η έννοια της «ανοσίας της αγέλης».

Όταν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού εμβολιάζεται για κάποια νοσήματα επιτυγχάνεται ένα μεγάλο ποσοστό ανοσίας συλλογικά που αποτρέπει την εξάπλωση επιδημιών των συγκεκριμένων ασθενειών στην κοινότητα. Η «ανοσία της αγέλης» ή συλλογική ανοσία είναι ο έμμεσος τρόπος προστασίας όταν υπάρχουν τα εμβολιαστικά ποσοστά αυτά, τα οποία βέβαια διαφέρουν για κάθε ασθένεια. Τα άτομα που επωφελούνται από αυτή είναι κατά βάση αυτά που αδυνατούν να εμβολιαστούν για λόγους υγείας όπως για παράδειγμα βρέφη και άτομα σε ανοσόκαταστολή. Συνεπώς σε ένα περιβάλλον που θεωρητικά έχει εξαλειφθεί μια ασθένεια λόγω του εμβολιασμού ο ευαίσθητος αυτός πληθυσμός μπορεί να ζήσει χωρίς τον φόβο μόλυνσης. Η έννοια της ανοσίας της αγέλης έχει τόσο κοινωνικές όσο και ηθικές προεκτάσεις. Μέσα από το πρίσμα της ανοσίας της αγέλης και την προστασία των ατόμων που αδυνατούν να εμβολιαστούν ,ο εμβολιασμός αποτελεί μια άκρως ηθική πράξη καθώς προωθεί το κοινό καλό. Κοινωνικά όλοι επωφελούνται από μια κοινωνία στην οποία έχει αισθητά μικρότερη πιθανότητα να νοσήσει από μια ασθένεια, ενώ επηρεάζεται προς το καλύτερο η παροχή υπηρεσιών υγείας και η οικονομία της περιοχής. Μειονέκτημα της είναι ότι μπορεί να επιτυγχάνεται σε συγκεκριμένες περιοχές ή χώρες γιατί λόγω της ευκολίας στα ταξίδια πλέον είναι κάτι πολύ δύσκολο να επιτύχουμε σε παγκόσμιο

επίπεδο. Θα ήταν πολύ δύσκολο επίσης να επιτύχουμε ανοσία της αγέλης σε παγκόσμιο επίπεδο ή έστω σε επίπεδο ηπείρου λόγω και της νομοθεσίας ως αναφορά την υγεία που ορίζει κάθε χώρα ξεχωριστά στην επικράτεια της.[17]

1.5.5 Υποχρεωτικός εμβολιασμός

Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός είναι μια έννοια που μπήκε στη ζωή μας μετά και την επιβολή του στην Ελλάδα ως μέτρο αντιμετώπισης της πανδημίας του κορονοϊού. Το συγκεκριμένο μέτρο δεν είναι όμως κάτι το καινούργιο γιατί έχει χρησιμοποιηθεί και στο παρελθόν σε Ευρώπη και Αμερική κυρίως κατά της ευλογιάς. Σε περιπτώσεις που αποτυγχάνετε η επίτευξη των επιθυμητών ποσοστών εμβολιασμού κατά κάποιες ασθένειας σε μια χώρα ,προκειμένου να διασφαλιστεί και η ανοσία της αγέλης μπορεί να επιβληθεί η υποχρέωση εμβολιασμού. Συνήθως επιβάλλεται όταν έχουν εξαντληθεί όλα τα άλλα μέσα προώθησης του εθελοντικού εμβολιασμού όπως η επαρκής ενημέρωση και άλλες προωθητικές ενέργειες. Στοιχεία δείχνουν πως με την επιβολή τέτοιων μέτρων υπάρχει αύξηση στα ποσοστά ανοσίας.[18] Η υποχρέωση όμως μπορεί να έχει και τα αντίθετα αποτελέσματα, με περισσότερα άτομα να αρνούνται να εμβολιαστούν λόγω της επιβολής αυτής.

Ουσιαστικά η υποχρέωση εμβολιασμού αποτελεί μια μορφή περιορισμού της ελευθερίας να αποφασίζει κάποιος για τον εαυτό του (αυτονομία).Με την επιβολή της υποχρεωτικότητας γίνεται σαφές πως ο πολίτης δεν έχει την προσωπική επιλογή αλλά αναμένεται από αυτόν να ακολουθήσει την υποχρέωση σαν να είναι κάτι που οφείλει να πράξει, όπως θα ήταν για παράδειγμα η πληρωμή των φόρων.[19]

Υποχρέωση εμβολιασμού υπάρχει σε παραπάνω από 100 χώρες παγκοσμίως, σε εμβόλια κυρίως παιδιατρικά ενώ στους αρνητές μπορεί να επιβληθεί πρόστιμο ή να έχουν άλλες οικονομικές κυρώσεις, να αποκλειστούν από την εγγραφή τους σε σχολεία και πανεπιστήμια. Πιο σπάνια οι αρνητές απειλούνται με φυλάκιση ενώ υπάρχει και η περίπτωση γονείς να χάσουν την επιμέλεια των παιδιών τους.[20]

Πρέπει να γίνει όμως σαφές ότι υποχρεωτικός εμβολιασμός δεν σημαίνει εξαναγκαστικός εμβολιασμός . Κάθε χρήση βίας ή εξαναγκασμού θεωρείται καταπάτηση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Υπάρχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις που πρέπει να ισχύουν στη επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού οι οποίες θα αναλυθούν στο κεφάλαιο περί νομικού πλαισίου του εμβολιασμού. Όταν ο υποχρεωτικός εμβολιασμός γίνεται υπό προϋποθέσεις αποτελεί μια κίνηση προστασίας

της υγείας και της ανθρώπινης ζωής που αποτελεί μέγιστη υποχρέωση του Κράτους. Κατά συνέπεια αυτοί που δεν συμμετέχουν σε αυτή την συλλογική προσπάθεια, τον εμβολιασμό, είναι εύλογο να αντιμετωπίζουν και συνέπειες για την απόφασή τους αυτή.[21]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΗΘΙΚΗ -ΙΑΤΡΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΗΘΙΚΗ

2.1 Ηθική

Ηθική είναι κλάδος της φιλοσοφίας ο οποίος μελετάει πότε μια ανθρώπινη πράξη θεωρείται επιτρεπτή και ανεκτή ή λανθασμένη και απορριπτέα. Ο όρος εφαρμόζεται επίσης σε οποιοδήποτε σύστημα ηθικών αξιών και αρχών. Ο καθολικός και πρακτικός χαρακτήρας της την συνδέει με πολλούς άλλους επιστημονικούς κλάδους όπως η βιολογία, η ιατρική, η νομική, η θεολογία, η πολιτική, η οικονομία και η ανθρωπολογία.[22]

Ηθικοί προβληματισμοί εμφανίζονται καθημερινά γύρω μας είτε είναι κάτι που μας απασχολεί προσωπικά είτε κάτι που προβληματίζει γενικότερα το κοινωνικό σύνολο. Είναι η συνεχής αναζήτηση του σωστού και του λάθους, του καλού και του κακού. Συνεπώς η έννοια της ηθικής εκτός από επιστήμη είναι και ο τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς του κάθε ατόμου[22]. Η ατομική ηθική είναι κάτι που μεταβάλλεται και χτίζεται σύμφωνα με τα προσωπικά μας βιώματα και αναζητήσεις. Παρομοίως και η ηθική της κοινωνίας διαμορφώνεται ανάλογα με τις παραδόσεις ,τις συνήθειες, την ενημέρωση πάνω σε συγκεκριμένα θέματα και τα θρησκευτικά πιστεύω κάθε κοινωνικού συνόλου.[23] Ανώτερη ηθική μιας κοινωνίας συγκριτικά με μια άλλη δεν υφίσταται, μιλάμε μόνο για διαφορετική κουλτούρα και παραδόσεις. Κάτι που για έναν Βορειοευρωπαίο θεωρείται ηθικό μπορεί να είναι κατακριτέο από έναν κάτοικο της Μέσης Ανατολής. Δεν είναι τυχαίο ότι κάθε ανθρώπινη κοινωνία έχει μία μορφή μύθου που να εισάγει το τι θεωρείται ηθικό, για παράδειγμα τον Κώδικα του Χαμουραμπί της αρχαίας Βαβυλώνας, τις 10 εντολές που εμφάνισε ο Θεός στον Μωυσή κ.α.[22]

2.2 Ιατρική Ηθική

Ο Ιπποκράτης πρώτος στο έργο του έκανε λόγο για ιατρική ηθική, δηλαδή την συμπεριφορά των ιατρών προς ασθενείς αλλά και συναδέλφους με κορυφαίο έργο τον «Όρκο του Ιπποκράτη» το οποίο χρησιμοποιήθηκε ανά τους αιώνες σαν την βάση της ιατρικής ηθικής και πρακτικής[24]. Σήμερα τα κύρια σημεία του έχουν νομοθετηθεί και αποτελούν υποχρεώσεις των ιατρών σύμφωνα και με τον Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (ΚΙΔ). Ο κάθε ιατρός θα πρέπει εκτός από τις ιατρικές του γνώσεις να κατέχει δεξιότητες κοινωνικές και να αποσκοπεί στην ωφέλεια του ασθενή. Επίσης κάθε γιατρός θα πρέπει να έχει έναν ισχυρό κώδικα αξιών και μια προσωπική ηθική

που θα του επιτρέπει να βρίσκει λύσεις στα δύσκολα ηθικά διλήμματα που εμφανίζονται κατά την άσκηση του επαγγέλματος του.[23]

2.3 Βιοηθική

Βιοηθική είναι η επιστήμη που συνδέει την ηθική με την ιατρική, την βιολογία, την γενετική και γενικότερα τις βιοϊατρικές επιστήμες. Μετά και από τις ραγδαίες εξελίξεις και ανακαλύψεις στους τομείς αυτούς τις τελευταίες δεκαετίες επιβάλλεται η δημιουργία ενός ηθικού πλαισίου. Η βιοηθική προσδιορίζει και αναδεικνύει τα ηθικά διλήμματα που προκύπτουν, προτείνει λύσεις και επιχειρεί να προλάβει τους κινδύνους που μπορεί να προκύψουν από την ανεξέλεγκτη εφαρμογή των βιοϊατρικών επιστημών. Η βιοηθική συνδέεται άμεσα και με άλλες επιστήμες όπως η νομική που προσπαθεί να βάλει ένα όριο στο τι είναι επιτρεπτό και τι όχι. Επίσης η βιοηθική απασχολεί και την θεολογία. Για την αξιολόγηση όλων αυτών των προβληματισμών που προκύπτουν δημιουργούνται επιτροπές βιοηθικής όπου θεωρείται απαραίτητο.[24,25]

2.4 Οι τέσσερις αρχές της Βιοηθικής

Η βιοηθική και η ιατρική ηθική διέπονται από τέσσερις βασικές ηθικές αρχές τις οποίες εισήγαγε κατά βάση ο Ιπποκράτης με το έργο του. Είναι εργαλεία διερεύνησης της ηθικής, ενώ προστατεύονται και νομικά. Αυτές είναι:

1. Η αρχή της αυτονομίας (autonomy) Η λέξη αυτονομία είναι σύνθετη, αποτελείται από τις λέξεις αυτό, που σημαίνει εαυτός, και νόμος. Ως αυτονομία ορίζεται το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να αποφασίζει σύμφωνα με την δική του ηθική και επιθυμίες για τον εαυτό του, αναλαμβάνοντας βέβαια και την ευθύνη των πράξεων του.

Στην ιατρική ηθική ο ιατρός είναι υποχρεωμένος να σέβεται τις ηθικές αρχές, τις πεποιθήσεις και τον τρόπο αυτοδιάθεσης του σώματος, του κάθε ασθενή του. Η αρχή εφαρμόζεται τόσο κατά την διάγνωση όσο και κατά την θεραπεία μετά πάντα από την κατάλληλη ενημέρωση και την συναίνεση ή μη του ασθενούς. Βέβαια υπάρχουν και περιορισμοί αυτής όταν υπάρχουν παράλογες απαιτήσεις των ασθενών που δεν συνάδουν με τον σκοπό της ιατρικής ή όταν μιλάμε για μάταιη θεραπεία (futile treatment). Επίσης περιορισμός της αυτονομίας μπορεί να υπάρξει και σε περιπτώσεις ύψιστου κινδύνου δημόσιας υγείας ή όταν η αυτονομία ενός ατόμου προσκρούει σε αυτή κάποιου άλλου, αυτά όμως είναι θέματα που απαιτούν και την συνδρομή της νομικής

επιστήμης. Γενικά η άσκηση της αυτονομίας θα πρέπει να εξισορροπείται λαμβάνοντας υπόψιν και άλλες αρχές καθώς και να μην γίνεται εις βάρος του κοινωνικού συνόλου.

2. Η αρχή της μη πρόκλησης βλάβης (non maleficence) Η αρχή του «μη βλάπτειν» κατά την οποία γίνεται προσπάθεια να μην δημιουργηθεί καθόλου ή στα όρια του αποδεκτού βλάβη. Σε περίπτωση όμως που αυτό δεν μπορεί να αποφευχθεί, σύμφωνα με την αρχή αξιολογείται το πόσο ευεργετικά είναι τα οφέλη της ιατρικής πράξης σε σχέση με την βλάβη που μπορεί να προκληθεί από αυτή.
3. Η αρχή της αγαθοεργίας (beneficence) Ο Ιπποκράτης τόνιζε στο έργο του την αρχή της αγαθοεργίας ή αρχή του «ωφελέειν». Δηλαδή δίνεται προτεραιότητα από τον ιατρό ή οποιονδήποτε επαγγελματία υγείας στην ωφέλεια των πράξεων του απέναντι στον ασθενή του και την προσπάθεια να μην προκληθεί βλάβη σε αυτόν στο μέτρο που είναι δυνατόν. Η εφαρμογή της αρχής της αγαθοεργίας είναι και η βάση για την επίτευξη μιας σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ ασθενών και επαγγελματιών υγείας και συστήματος υγείας γενικότερα.
4. Η αρχή της δικαιοσύνης (justice). Σύμφωνα με την αρχή της δικαιοσύνης κάθε άνθρωπος θα πρέπει να έχει ισότιμη αντιμετώπιση και πρόσβαση στην υγεία χωρίς καμία διάκριση. Κάθε ασθενής είναι ίσος χωρίς να γίνεται διαχωρισμός λόγω φυλής, φύλου, πολιτικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων, σεξουαλικού προσανατολισμού κτλ. Αυτή είναι και η έννοια της ισότητας που περιλαμβάνεται στην αρχή της δικαιοσύνης. Η διανεμητική δικαιοσύνη είναι άλλη μία έννοια που ορίζει την δικαιοσύνη και αναφέρεται στην δίκαιη κατανομή πόρων στον τομέα της υγείας, ειδικότερα στην πρόληψη και την περίθαλψη, έτσι ώστε να ευνοούνται όσοι περισσότεροι πολίτες είναι δυνατόν. [23,26,27]

2.5 Σχέση ηθικής και δικαίου.

Η ηθική συνδέεται άρρηκτα με το νομικό δίκαιο καθώς τις περισσότερες φορές οι ηθικοί κανόνες μιας κοινωνίας είναι και νόμοι θεσπισμένοι για την προστασία αυτής. Οι ηθικοί κανόνες και αξίες μεταβάλλονται σύμφωνα με τις εξελίξεις και τις προσλαμβάνουσες μιας κοινωνίας συνολικά ή και ατομικά. Για παράδειγμα εξελίξεις της τεχνολογίας και της ιατρικής μεταβάλλουν την ηθική δημιουργώντας την ανάγκη προσαρμογής και του νομικού πλαισίου.

Η βασική διαφορά των κανόνων ηθικής και δικαίου είναι στην επιβολή των κυρώσεων. Οι πρώτοι προκαλούν μια «ηθική υποχρέωση» και οι συνέπειες της μη

τήρησης τους προκαλούν μια συνειδησιακή κρίση ή κοινωνικό στιγματισμό. Η παράβαση των νομικών κανόνων επιβάλλει τις προβλεπόμενες κυρώσεις για την εξισορρόπηση της έννομης τάξης.[23]

Σε ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο η δημόσια ηθική συγκαταλέγεται μεταξύ άλλων εννοιών, όπως η δημόσια υγεία, δημόσια τάξη και δημόσια ασφάλεια, ως λόγος δικαιολόγησης εισαγωγής περιορισμών στον τομέα ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων και προσώπων, παρεκκλίνοντας από τον κανόνα απαγόρευσης εισαγωγής τέτοιων περιορισμών ή/και εμποδίων. Ειδικότερα, ελλείψει ενωσιακής εναρμόνισης, εναπόκειται σε κάθε κράτος μέλος να καθορίσει σύμφωνα με το δικό του σύστημα αξιών και στη μορφή που αυτό επιλέγει, τις απαιτήσεις δημόσιας ηθικής στην επικράτειά του. Τέτοιες έννοιες συνιστούν αόριστες και ασαφείς νομικά προσδιορισμούς που εξειδικεύονται ανάλογα με το ειδικό νομοθετικό καθεστώς κάθε κράτους.[28]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΕΡΙ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΥ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ

3.1 Θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα

«Επειδή η αναγνώριση της αξιοπρέπειας, που είναι σύμφυτη σε όλα τα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας, καθώς και των ίσων και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων τους αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο. Επειδή η παραγνώριση και η περιφρόνηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου οδήγησαν σε πράξεις βαρβαρότητας, που εξεγείρουν την ανθρώπινη συνείδηση, και η προοπτική ενός κόσμου όπου οι άνθρωποι θα είναι ελεύθεροι να μιλούν και να πιστεύουν, λυτρωμένοι από τον τρόμο και την αθλιότητα, έχει διακηρυχθεί ως η πιο υψηλή επιδίωξη του ανθρώπου.» Με αυτόν τον τρόπο ξεκινάει το προοίμιο της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) που διακήρυξε ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) τον Δεκέμβριο του 1948.[29]

Με το πέρας του Β' Παγκοσμίου πολέμου και τις θηριωδίες που έλαβαν χώρα ο προσδιορισμός και η διακήρυξη θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων κρίνεται επιτακτικός. Ύψιστο δικαίωμα είναι αυτό της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Επίσης το δικαίωμα στη ζωή και την προσωπική ασφάλεια είναι από τα πιο σημαντικά. Άλλα δικαιώματα που ορίζονται στην ΟΔΔΑ μεταξύ άλλων είναι το δικαίωμα στην παιδεία, το δικαίωμα της εργασίας, το δικαίωμα της ελεύθερης σκέψης και έκφρασης. Αξιοσημείωτο είναι και το άρθρο 12 που αναφέρει την απαγόρευση επέμβασης στην ιδιωτική ζωή του κάθε πολίτη, την οικογένεια του, την κατοικία και την αλληλογραφία του, καθώς και την προσβολή της τιμής και της υπόληψης του. Στην συγκεκριμένη διακήρυξη εισάγεται και το δικαίωμα της υγείας και της ευημερίας. Το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα της υγείας εξασφαλίζεται όταν παρέχονται έστω και τα βασικά μέσα για την συντήρηση ενός ικανοποιητικού βιοτικού επιπέδου κάτι που κάθε κράτος είναι υπεύθυνο να εξασφαλίζει για τους πολίτες του.[29]

Η ΟΔΔΑ θεωρείται η «βίβλος» των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά δεν έχει νομική ισχύ.[16] Το 1966 δημιουργούνται το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα και γίνονται διεθνείς νόμοι που διακηρύσσουν τα δικαιώματα των ανθρώπων απαγορεύοντας κάθε είδος διάκρισης και

υποχρεώνοντας τα Κράτη να εξασφαλίζουν την πλήρη άσκηση των δικαιωμάτων αυτών. Τα συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να ακολουθούν τα συγκεκριμένα Σύμφωνα χρησιμοποιώντας κάθε μέσο και θεσπίζοντας νόμους για την προστασία τους, ενώ αυτό μπορούν να το επιτύχουν και σε συνεργασία μεταξύ τους. Προβλέπεται βέβαια και ο νόμιμος περιορισμός των δικαιωμάτων για την εξασφάλιση της γενικής ευημερίας ενός δημοκρατικού κοινωνικού συνόλου.[30,31]

Συγκεκριμένα για το δικαίωμα στην υγεία, το οποίο μας ενδιαφέρει περισσότερο στα πλαίσια αυτής της εργασίας, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά ,Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα στο άρθρο 12 αναφέρει:

« 1. Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να απολαμβάνει την καλλίτερη δυνατή σωματική και ψυχική υγεία.

2.Τα μέτρα που θα λάβουν τα συμβαλλόμενα Κράτη, για την εξασφάλιση της πλήρους άσκησης του δικαιώματος αυτού πρέπει να περιλαμβάνουν επίσης και τα απαιτούμενα μέτρα για τη διασφάλιση:

α)Της μείωσης των θνησιγενών βρεφών και της θνησιμότητας αυτών καθώς και της υγιεινής ανάπτυξης των παιδιών

β)Της βελτιώσεως όλων των τομέων υγιεινής του περιβάλλοντος και της βιομηχανικής υγιεινής

γ)Της προφυλάξεως και θεραπείας επιδημικών, ενδημικών, επαγγελματικών και άλλων ασθενειών και της καταπολέμησης αυτών

δ)Της δημιουργίας συνθηκών που μπορούν να εξασφαλίζουν σε όλους ιατρικές υπηρεσίες και ιατρική περίθαλψη σε περίπτωση ασθένειας.»[31]

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει εκδώσει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) στην οποία ορίζονται όλα τα προστατευόμενα ανθρώπινα δικαιώματα όπως και στα διεθνή σύμφωνα με κάποιες προσθήκες. Ποιο συγκεκριμένα στο Άρθρο 8 που αφορά το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, διευκρινίζεται πως παρέμβαση σε αυτό επιτρέπεται νομικά ,σε μία δημοκρατική κοινωνία, σε περίπτωση που απειλείται η εθνική ή δημόσια ασφάλεια και η οικονομική ευημερία της χώρας. Επίσης παρέμβαση δημόσιας αρχής επιτρέπεται για την προάσπιση της τάξης, την πρόληψη ποινικών παρεμβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής και την προστασία δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων. Κάτι επίσης σημαντικό που

νομοθετείται είναι αυτό της κατάργησης της θανατικής ποινής στην Ευρώπη σε ένα από τα πρωτόκολλα της ΕΣΔΑ.[32]

Μια ακόμα διεθνής σύμβαση που υιοθετήθηκε από τον ΟΗΕ το 1989 είναι η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατά την οποία τα κράτη που τη υπογράφουν έχουν την υποχρέωση να προστατεύουν αυτά τα δικαιώματα με όλα τα μέσα που διαθέτουν. Η συγκεκριμένη σύμβαση θεωρείται ιστορικής σημασίας καθώς είναι η διεθνής σύμβαση που έχει επικυρωθεί από τα περισσότερα κράτη ενώ ώθησε κυβερνήσεις να αλλάξουν νομοθεσίες και πολιτικές προκειμένου να προστατέψουν τα δικαιώματα των παιδιών. Αξίζει να αναφέρουμε πως σύμφωνα με την σύμβαση τα παιδιά δεν θεωρούνται αντικείμενα στα χέρια των γονιών ή των κηδεμόνων τους αλλά ξεχωριστά όντα με τα δικά τους δικαιώματα που επιβάλλεται να προστατεύονται και να προωθούνται μέχρι την ενηλικίωση τους ,στα 18 έτη.[33,34]

3.2 Η αρχή της αναλογικότητας

Η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο στα χέρια των Δικαστών και γενικότερα των νομικών. Χρησιμοποιείται στις περιπτώσεις που θίγονται θεμελιώδη δικαιώματα ή απαιτείται ο έλεγχος συνταγματικότητας κάποιων νόμων. Νομικά αποτελεί μια αόριστη έννοια, αν και κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 25 του ελληνικού Συντάγματος.[35] Συγκεκριμένα αναφέρει:

«Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση τους.

Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.»[36]

Θεωρητικά η αναλογικότητα είναι συνυφασμένη με την ισορροπία, το μέτρο και την δικαιοσύνη σαν έννοια. Η εφαρμογή της μας δίνει λύσεις όπου προκύπτει σύγκρουση δικαιωμάτων, προσπαθώντας να εξισορροπήσει ατομικά δικαιώματα με το δημόσιο συμφέρον. Επίσης μπορούμε να πούμε ότι η αρχή μπορεί να εφαρμοστεί από τον κάθε πολίτη προσωπικά και σαν τρόπος σκέψης και αντιμετώπισης ηθικών διλημμάτων τέτοιας φύσης.[37]

Προκειμένου να βγάλουμε τα συμπεράσματα μας περί αναλογικότητας ακολουθούμε έλεγχο στα τρία στάδια, της καταλληλότητας, της αναγκαιότητας και της εν στενή έννοιας (*stricto sensu*) αναλογικότητας. Ποιο απλά απαντάμε στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Είναι το μέτρο κατάλληλο για τον σκοπό που επιδιώκεται;
2. Είναι αναγκαίο το μέτρο ή υπάρχουν άλλες λιγότερο επεμβατικές λύσεις;
3. Υπάρχει ισορροπία ,αναλογικότητα μεταξύ περιορισμών των δικαιωμάτων και σκοπού; [36,37]

Η διαδικασία αυτή είναι πολύπλοκη και πάντα μελετάται κατά περίπτωση με τα δεδομένα που έχουμε.

3.3 Σύμβαση του Οβιέδο – Η έννοια της συναίνεσης

Η Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Βιοϊατρική ή Σύμβαση του Οβιέδο υπεγράφη το 1997 από τα μέλη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και έχει ενταχθεί και στην ελληνική νομοθεσία από το 1998. Η συγκεκριμένη Σύμβαση είναι και το μοναδικό νομικό κείμενο που δεσμεύει τις χώρες που το υπογράφουν στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε σχέση με την Βιοϊατρική.[16] Με την συγκεκριμένη Σύμβαση επιχειρείται η προστασία του ανθρώπου και των δικαιωμάτων του έναντι της ραγδαίας ανάπτυξης της επιστήμης και ποιο συγκεκριμένα της ιατρικής και της βιολογίας. Χαρακτηριστικά είναι τα άρθρα που προστατεύουν το ανθρώπινο γονιδίωμα, την προστασία κατά την αφαίρεση ανθρωπίνων οργάνων και τα άτομα που συμμετέχουν σε επιστημονικές έρευνες.

Η πιο σημαντική νομική προσθήκη της Σύμβασης του Οβιέδο είναι αυτή της ενημερωμένης συναίνεσης του ασθενούς. Στο κεφάλαιο 2 και το Άρθρο 5 ο γενικός κανόνας περί συναίνεσης αναφέρει « *Επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνον αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει την ελεύθερη συναίνεση του κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσης του. Το πρόσωπο αυτό θα ενημερώνεται εκ των προτέρων καταλλήλως ως προς τον σκοπό και τη φύση της επέμβασης, καθώς και ως προς τα επακόλουθα και κινδύνους που αυτή συνεπάγεται. Το ενδιαφερόμενο πρόσωπο μπορεί ελεύθερα και οποτεδήποτε να ανακαλέσει τη συναίνεση του.*»[38]

Συνεπώς ο νόμος περί συναίνεσης ασθενούς ενισχύει την αυτονομία του και τον τρόπο αυτοδιάθεσης του σώματος του όπως αυτός επιθυμεί σύμφωνα με τις προσωπικές επιθυμίες και τις ηθικές αξίες του.[16] Επιπρόσθετα στη σύμβαση δημιουργείται ένα πλαίσιο προστασίας των ατόμων που αδυνατούν να συναινέσουν λόγω κάποιας πάθησης που δεν το επιτρέπει, νοητικής διαταραχής ή ανηλικότητας.

Η έννοια της συναίνεσης σε κάποια ιατρική πράξη για πρώτη φορά εντάσσεται στην ελληνική νομοθεσία το 1998 με την ένταξη της Σύμβασης του Οβιέδο στην νομοθεσία. Μέχρι και το 1980 ήταν μια άγνωστη έννοια παγκοσμίως η οποία αναπτύχθηκε με τα χρόνια μετατοπίζοντας το βάρος των αποφάσεων από τους ιατρούς και την ιατρόκεντρική άσκηση της ιατρικής των προηγούμενων ετών προς τους ασθενείς και το όφελος τους.[23]

Η υποχρέωση συναίνεσης στην Ελλάδα ,εκτός από την Σύμβαση του Οβιέδο αναφέρεται επίσης στον ΚΙΔ , στο ελληνικό Σύνταγμα και στη νομοθεσία που κατοχυρώνει τα δικαιώματα του νοσοκομειακού ασθενή.[23]

Στο άρθρο 26 της Σύμβασης του Οβιέδο αναφέρονται όμως και οι λόγοι περιορισμού των δικαιωμάτων που ορίζει συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος της συναίνεσης. Συνεπώς σύμφωνα με το άρθρο 26 περιορισμός μπορεί να προκύψει όταν υπάρχει κίνδυνος για την δημόσια υγεία ή ασφάλεια, για την πρόληψη του εγκλήματος ή για την προστασία δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων.[38] Το συγκεκριμένο άρθρο προσομοιάζει με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ περί περιορισμών των δικαιωμάτων δίνοντας ιδιαίτερη βάση στην προστασία της δημόσιας υγείας και ασφάλειας.

3.4 Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας

Ο Κώδικας Άσκησης Ιατρικού Επαγγέλματος και Δεοντολογίας είναι η βάση της ιατρικής πρακτικής. Αποτελεί το νομοθετικό πλαίσιο που ορίζει τις υποχρεώσεις του ιατρού απέναντι στους ασθενείς τους συναδέλφους του και την κοινωνία ενώ προωθεί την βέλτιστη παροχή υπηρεσιών υγείας.[23]

Στο Άρθρο 2 ορίζει πως « *η άσκηση της ιατρικής είναι λειτουργήμα που αποσκοπεί στη διατήρηση, βελτίωση και αποκατάσταση της σωματικής, πνευματικής και ψυχικής υγείας του ανθρώπου καθώς και την ανακούφιση του από τον πόνο.*» Επίσης τονίζεται πως ο ιατρός πρέπει να ενεργεί ακολουθώντας τους νόμους αλλά και τους ηθικούς κανόνες της κοινωνίας σεβόμενος τον άνθρωπο και ασκώντας την επιστήμη του χωρίς καμία διάκριση. Άλλες δεσμεύσεις που αναφέρονται μεταξύ άλλων είναι η τήρηση του ιατρικού απορρήτου και του ιατρικού αρχείου. Ένα από τα πιο σημαντικά σημεία του ΚΙΔ είναι οι υποχρεώσεις του ιατρού προς τους ασθενείς του. Σε αυτές εντάσσονται η υποχρέωση ενημέρωσης και η υποχρέωση της συναίνεσης όπως αναφέρθηκε και παραπάνω. Αυτές οι δύο έννοιες συνδέονται καθώς η συναίνεση πρέπει να δίνεται κατόπιν επαρκούς και λεπτομερούς ενημέρωσης για την ιατρική πράξη, καθώς ο ιατρός δεσμεύεται από το καθήκον αληθείας.

Στο άρθρο 9 περί υποχρεώσεων του ιατρού προάγεται η υγεία του ασθενή. Συγκεκριμένα αναφέρεται πως «ο ιατρός δίνει προτεραιότητα στην προστασία της υγείας του ασθενή» Επίσης αξίζει να αναφερθούμε στο άρθρο 9.5 πως «ο ιατρός οφείλει σε κάθε περίπτωση επέλευσης έκτακτης ανάγκης ή μαζικής καταστροφής ανεξαρτήτως της ένταξης του σε σχέδιο αντιμετώπισης εκτάκτων αναγκών, να προσφέρει τις ιατρικές υπηρεσίες του, έστω και χωρίς αμοιβή ή αποζημίωση.»[39] Θα μπορούσαμε να πούμε συνεπώς πως το συγκεκριμένο άρθρο είναι άμεσα εφαρμόσιμο σε περίπτωση μίας επιδημίας ή πανδημίας που θα χαρακτηριζόταν ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

3.5 Εμβολιασμός και υποχρέωση εμβολιασμού στην Ελλάδα

Η προστασία της υγείας όπως προαναφέραμε ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα προστατεύεται και προωθείται από μια σειρά διεθνών, ευρωπαϊκών και εθνικών συνταγματικών διατάξεων. Σύμφωνα με τη νομοθεσία το δικαίωμα της υγείας εκτός από ατομικό είναι και κοινωνικό αγαθό, καθώς η Πολιτεία έχει την υποχρέωση να το προστατεύει και να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την επίτευξη του καλύτερου επιπέδου για το σύνολο των πολιτών της. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) κάθε μέλος είναι υπεύθυνο να θεσπίζει τους δικούς του νόμους και να ακολουθεί την δική του πολιτική ως αναφορά την υγεία τόσο σε επίπεδο πρόληψης και ενημέρωσης όσο και σε επίπεδο αντιμετώπισης και δημιουργίας δομών υγείας. Η Ε.Ε. στον τομέα αυτό μπορεί να έχει ρόλο καθοδηγητικό και συμβουλευτικό ενθαρρύνοντας την συνεργασία μεταξύ των μελών της. Επίσης μπορεί να υποδεικνύει, θεσπίζοντας μέτρα, τον τρόπο αντιμετώπισης κάποιας απειλής για την υγεία καθώς και να αφυπνίζει σε περίπτωση κάποιας διασυνοριακής απειλής.[16]

Ο εμβολιασμός είναι ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία για την επίτευξη ενός καλού επιπέδου υγείας σε μια χώρα επιτυγχάνοντας ανοσοποίηση ενάντια σε μολυσματικές ασθένειες. Όπως προαναφέρθηκε ο εμβολιασμός είναι ιατρική πράξη και συνεπώς απαιτείται η συναίνεση του ασθενή μετά από επαρκή ενημέρωση και εκτελείται από επαγγελματίες υγείας που κατοχυρώνονται νομικά προς αυτό και ενεργούν πάντα σύμφωνα με του κανόνες δεοντολογίας του επαγγέλματος τους.

Στην Ελλάδα η Εθνική Επιτροπή Εμβολιασμών εκδίδει κάθε χρόνο το Εθνικό Πρόγραμμα Εμβολιασμών (ΕΠΕ) που αφορά τα προτεινόμενα εμβόλια για παιδιά, εφήβους και ενήλικες, δίνοντας συμπληρωματικά τις προτεινόμενες ηλικίες που μπορούν να γίνουν τα εμβόλια και αν αντενδείκνυνται για κάποιες ομάδες του πληθυσμού ,για παράδειγμα στην εγκυμοσύνη.[40] Τα περισσότερα από αυτά

χορηγούνται δωρεάν έτσι ώστε να είναι διαθέσιμα για όλους τους πολίτες σύμφωνα και με της αρχή της δικαιοσύνης.

3.5.1 Υποχρέωση παιδικών εμβολιασμών

Η Ελλάδα δεν συγκαταλέγεται στις χώρες της Ε.Ε. που τα παιδιατρικά εμβόλια είναι υποχρεωτικά σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Πύλη Πληροφοριών Εμβολιασμού.[41] Το παράδοξο είναι όμως πως για την εγγραφή ενός παιδιού σε βρεφονηπιακό ή παιδικό σταθμό απαιτείται να έχουν διεξαχθεί τα εμβόλια που προβλέπονται για την συγκεκριμένη ηλικία επιδεικνύοντας το βιβλιάριο υγείας που το αποδεικνύει συνοδευόμενο από βεβαίωση παιδίατρου. Σε περίπτωση που δεν έχουν γίνει τα απαραίτητα εμβόλια μπορεί να αρνηθούν την εγγραφή του παιδιού ή να προβούν στην διαγραφή του από το σχολείο. Εν συνεχεία μπαίνοντας στην υποχρεωτική εκπαίδευση με την εγγραφή των μαθητών σε νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο ζητείται η επίδειξη του παιδιατρικού βιβλιαρίου.[42]

Σε γνωμοδότηση της η Εθνική Επιτροπή Εμβολιασμών, το 2008, αναφέρει πως όλα τα εμβόλια που προορίζονται για τα παιδιά και χορηγούνται δωρεάν είναι υποχρεωτικά, προκειμένου να διασφαλιστεί η δημόσια υγεία. Σε περίπτωση ιατρικής αντένδειξης οι γονείς μπορούν να αρνηθούν τον εμβολιασμό προσκομίζοντας ιατρική βεβαίωση που να το πιστοποιεί.[42] Επιπρόσθετα τα παιδιά μεταναστών που κατέφυγαν τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας και κατοικούν σε δομές φιλοξενίας, προκειμένου να ενταχθούν στο πρόγραμμα εκπαίδευσης υποχρεούνται να έχουν εμβολιαστεί ή να έχουν μπει σε πρόγραμμα εμβολιασμού σύμφωνα με το ΕΠΕ ανάλογα με την ηλικία τους.[43] Κατά συνέπεια η υποχρεωτικότητα των παιδικών εμβολίων προβλέπεται εμμέσως χωρίς να είναι όμως απόλυτα ξεκάθαρο το νομικό πλαίσιο.[44]

Ο Συνήγορος του Πολίτη το 2018 κατόπιν αιτήσεων συλλόγων γονέων γνωμοδοτεί πως η άρνηση εγγραφής των παιδιών στις υποχρεωτικές βαθμίδες εκπαίδευσης λόγω άρνησης εμβολιασμού κρίνεται λανθασμένη. Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας το δικαίωμα της πρόσβασης στην εκπαίδευση υπερτερεί.[42]

Το 2020 το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ) με την απόφαση του (2387/2020) αποφάσισε πως η διαγραφή βρέφους από βρεφονηπιακό σταθμό που δεν είχε εμβολιαστεί σύμφωνα με το ΕΠΕ, λόγω άρνησης των γονέων του, ήταν νόμιμη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο βρεφονηπιακός σταθμός δεν ανήκει στην υποχρεωτική εκπαίδευση συνεπώς δεν υπάρχει καταπάτηση του δικαιώματος πρόσβασης στην ελεύθερη παιδεία. Η απόφαση του ΣτΕ αναλύει πως «το μέτρο του εμβολιασμού, καθ'ενατό, συνιστά σοβαρή μεν παρέμβαση στην ελεύθερη ανάπτυξη της

προσωπικότητας και στην ιδιωτική ζωή του ατόμου και δη στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα αυτού, πλην όμως συνταγματικώς ανεκτή, υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις: α) ότι προβλέπεται από ειδική νομοθεσία, υιοθετούσα πλήρως τα έγκυρα και τεκμηριωμένα επιστημονικά, ιατρικά και επιδημιολογικά πορίσματα στον αντίστοιχο τομέα και β) ότι παρέχεται δυνατότητα εξαίρεσης από τον εμβολιασμό σε ειδικές ατομικές περιπτώσεις για τις οποίες αυτός αντενδείκνυται.».[42]

3.5.2 Υποχρεωτικός εμβολιασμός ενηλίκων

Υποχρέωση εμβολιασμού στην Ελλάδα έχει επιβληθεί στο παρελθόν σε εξάρσεις επιδημιών, για παράδειγμα το 1951 σε επιδημία διφθερίτιδας και το 1960 φυματίωσης.[44] Από τότε μέχρι το πρόσφατο 2020 δεν είχε δημιουργηθεί η ανάγκη επιβολής τέτοιου μέτρου. Το 2020 και ενώ ο πλανήτης βρίσκεται λίγο πριν την επίσημη κήρυξη της πανδημίας του κορονοϊού εκδίδεται ο νόμος 4675/2020 περί «Πρόληψης, προστασίας και προαγωγής της υγείας και ανάπτυξη των υπηρεσιών δημόσιας υγείας». Στο συγκεκριμένο σχέδιο νόμου εισάγεται η δυνατότητα επιβολής υποχρεωτικού εμβολιασμού σε περίπτωση εμφάνισης μεταδοτικού νοσήματος που βάζει σε κίνδυνο την δημόσια υγεία, ορίζοντας βέβαια και τις προϋποθέσεις που θα ισχύει αυτό. Αναλυτικά ορίζει πως «Σε περιπτώσεις εμφάνισης κινδύνου διάδοσης μεταδοτικού νοσήματος, που ενδέχεται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, μπορεί να επιβάλλεται, με απόφαση του Υπουργού Υγείας, μετά από γνώμη της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων Δημόσιας Υγείας (ΕΕΔΥ), υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού με σκοπό την αποτροπή διάδοσης της νόσου. Με την ανωτέρω απόφαση ορίζονται η ομάδα του πληθυσμού ως προ την οποία καθίσταται υποχρεωτικός ο εμβολιασμός με συγκεκριμένο εμβόλιο, η τυχόν καθορισμένη περιοχή υπαγωγής στην υποχρεωτικότητα, το χρονικό διάστημα ισχύος της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού, το οποίο πρέπει πάντα να αποφασίζεται ως έκτακτο και προσωρινό μέτρο προστασίας της δημόσιας υγείας για συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού, η ρύθμιση της διαδικασίας του εμβολιασμού και κάθε άλλη σχετική λεπτομέρεια.» [45]

Εν συνεχεία, και ενώ η πανδημία του κορονοϊού έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις ψηφίζεται με τον νόμο 4820/2021 η επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας. Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός επιβάλλεται για συγκεκριμένες ομάδες εργαζομένων οι οποίες είναι εργαζόμενοι σε μονάδες φροντίδας ηλικιωμένων και ΑΜΕΑ, προσωπικό του προγράμματος «βοήθεια στο σπίτι» και όλο το προσωπικό σε δημόσιες, δημοτικές και ιδιωτικές μονάδες υγείας συμπεριλαμβανομένου του Εθνικού Κέντρου Άμεσης Βοήθειας (ΕΚΑΒ) και του

Εθνικού Οργανισμού Δημόσιας Υγείας (ΕΟΔΥ), τόσο σε ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό όσο και σε διοικητικό και βοηθητικό προσωπικό. Ο νόμος επίσης ορίζει πως οι εργοδότες υποχρεούνται να ενημερώσουν τους εργαζομένους δίνοντας ένα συγκεκριμένο χρονικό περιθώριο προκειμένου να προβούν στο εμβολιασμό. Σε περίπτωση μη συμμόρφωσης σε δημόσιους φορείς επιβάλλεται το διοικητικό μέτρο της αναστολής εργασίας κατά την διάρκεια της οποίας δεν καταβάλλονται οι αποδοχές ούτε υπολογίζεται ως χρόνος προϋπηρεσίας. Στον ιδιωτικό τομέα ο εργοδότης μπορεί να μην κάνει δεκτή την εργασία του υπαλλήλου και δεν υποχρεούται να του καταβάλλει τις αποδοχές ενώ σε περίπτωση μη τήρησης του νόμου, στον εργοδότη μπορεί να επιβληθεί πρόστιμο. Επιπλέον ορίζονται τα προβλήματα υγείας με τα οποία εξαιρούνται από τον εμβολιασμό καθώς και το χρονικό περιθώριο ισχύος του μέτρου του υποχρεωτικού εμβολιασμού.[46] Αργότερα μέσα στο 2021 με διαταγή του αρχηγού του Πυροσβεστικού Σώματος επιβάλλεται εμβολιασμός δίνοντας χρονικό όριο μέχρι τότε θα πρέπει να έχουν προβεί στον εμβολιασμό. Η ποινή που αντιμετώπιζαν οι αρνητές ήταν μεταφορά σε άλλη υπηρεσία του Πυροσβεστικού Σώματος. Επιπρόσθετα τα άτομα ηλικίας άνω των εξήντα ετών υποχρεούνται σε εμβολιασμό αντιμετωπίζοντας πρόστιμο της τάξης των εκατό ευρώ για κάθε μήνα που δεν θα εμβολιάζονταν τα οποία θα βάρυναν τα άτομα αυτά σαν φορολογική οφειλή. Το εν προκειμένω πρόστιμο στην πράξη δεν επιβλήθηκε στους μη εμβολιαζόμενους πολίτες. Απαλλαγή στις ανωτέρω περιπτώσεις είχαν άτομα τα οποία είχαν νοσήσει με κορονοϊό τους τελευταίους έξι μήνες.

Έμμεσα όμως το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού εξαναγκάστηκε σε εμβολιασμό καθώς οι εμβολιασμένοι πρακτικά απολάμβαναν πολλά προνόμια. Οι μη εμβολιασμένοι πολίτες έπρεπε να υποβάλλονται σε τεστ κορονοϊού, τα οποία επιβαρύνονταν οικονομικά, προκειμένου όχι μόνο να απολαύσουν τα κοινωνικά προνόμια πχ να παρακολουθήσουν ένα θέατρο ή να επισκεφθούν το γυμναστήριο αλλά και να εργαστούν.

3.6 Υποχρέωση εμβολιασμού στην Ευρώπη

Στην Ευρώπη ως αναφορά τους εμβολιασμούς και κυρίως του παιδικούς, υπάρχει μεγάλη ετερογένεια στα εθνικά προγράμματα εμβολιασμού. Προϋπόθεση είναι όμως όλες οι χώρες της Ευρώπης να παρέχουν το ίδιο επίπεδο προστασίας για τους πολίτες τους. Στους παιδικούς εμβολιασμούς όλες οι χώρες συμπεριλαμβάνουν τα εμβόλια για την προστασία από συγκεκριμένες ασθένειες, ενώ κάποια άλλα είναι επιπρόσθετα σε

ορισμένες χώρες σύμφωνα με τα εθνικά προγράμματα εμβολιασμού και τις συστάσεις του ΠΟΥ.[40]

Ως αναφορά την υποχρεωτικότητα εμβολιασμού σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Πρόληψης και Ελέγχου Νοσημάτων (ECDC) σε δεκατρείς χώρες εφαρμόζεται για τους παιδικούς εμβολιασμούς ενώ σε τέσσερις από αυτές υπάρχει υποχρέωση και των ενηλίκων. Ο αριθμός των απαιτούμενων εμβολίων δεν είναι ο ίδιος για κάθε χώρα. Οι χώρες αυτές είναι το Βέλγιο, η Βουλγαρία, η Κροατία, η Τσεχία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ουγγαρία, η Ιταλία, η Λετονία, η Μάλτα, η Πολωνία, η Σλοβακία και η Σλοβενία. Σε Βουλγαρία, Τσεχία, Λετονία και Σλοβακία υπάρχει η υποχρέωση των ενηλίκων σε εμβόλια όπως ο τέτανος, η διφθερίτιδα και η ηπατίτιδα Β.[41]

Σε Γαλλία και Ιταλία τα τελευταία χρόνια αυξήθηκε ο αριθμός υποχρεωτικών εμβολίων για τα παιδιά λόγω χαμηλής εμβολιαστικής κάλυψης που οδήγησαν σε επιδημίες κυρίως ιλαράς.[18] Η Γαλλία με αυτό το μέτρο προσπαθεί να καταπολεμήσει την διστακτικότητα εμβολιασμού στη χώρα.[44] Στην Ιταλία άρνηση εμβολιασμού όπως και σε άλλες χώρες συνεπάγεται με άρνηση εγγραφής των παιδιών στο σχολείο ή ακόμα και καταβολή προστίμου που μπορεί να φτάσει μέχρι και τα 500 ευρώ. Στην Γερμανία με πρόσφατο νόμο επιβάλλεται επίσης ο εμβολιασμός προκειμένου να φοιτήσουν τα παιδιά στο σχολείο, στις προσχολικές δομές, αλλά μόνο κατά της ιλαράς.[44] Η Γερμανία είχε κρίνει ήδη από το 1950 την συνταγματικότητα του υποχρεωτικού εμβολιασμού, τότε κατά της ευλογιάς σήμερα όμως είναι πάλι υπό συζήτηση. Στην Ολλανδία με πρόσφατη γνωμοδότηση το Συμβούλιο της Επικρατείας κρίνει πως θα μπορούσαν οι παιδικοί σταθμοί να ζητούν την προσκόμιση των στοιχείων εμβολιασμού των παιδιών, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο σε μια μορφή έμμεσης υποχρέωσης.[44] Στην Σλοβενία αξίζει να αναφέρουμε πως όσοι μετά από επαρκή ενημέρωση αρνούνται να εμβολιαστούν τους ζητείτε να υπογράψουν γραπτώς την άρνηση τους στην οποία αναφέρεται πως ενημερώθηκαν για τις αρνητικές επιπτώσεις της πράξης τους. [47] Στο Ηνωμένο Βασίλειο απαιτείται ο εμβολιασμός σε κάποιες περιοχές προκειμένου να γίνει μεταμόσχευση οργάνων.[48]

Στην Ιταλία επίσης κρίθηκε, το 2019, νόμιμος ένας περιφερειακός νόμος που απέκλειε εργαζόμενους στον τομέα της υγείας που δεν είχαν εμβολιαστεί κατά της γρίπης από κάποιους θαλάμους του νοσοκομείου.[44] Επίσης η Ιταλία ήταν και από τις πρώτες χώρες που επέβαλαν το εμβόλιο του κορονοϊού στο προσωπικό των δομών υγείας, δεδομένου πως ήταν και μια από τις χώρες που επλήγη πάρα πολύ από την πανδημία.

Στη συνέχεια ακολουθούν το παράδειγμα της, Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία και χώρες στην υπόλοιπη Ευρώπη.

3.6.1. Vavricka κ.α. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας (08.04.2021.)

Στην Τσεχική Δημοκρατία υπάρχει υποχρέωση εμβολιασμού για τα παιδιά έναντι εννιά ασθενειών, ενώ μπορούν να εξαιρεθούν για λόγους υγείας. Οι γονείς που αρνούνται απειλούνται με διοικητικό πρόστιμο ενώ τα ανεμβολίαστα παιδιά δεν εγγράφονται στα νηπιαγωγεία. Οι ιατρικές αρχές της χώρας υποστηρίζουν σθεναρά πως το συγκεκριμένο μέτρο συμβάλει στην προστασία της υγείας του κοινωνικού συνόλου και κυρίως των παιδιών των οποίων η προστασία είναι υποχρέωση του κράτους. Κάθε πρωτική τάση στα επίπεδα εμβολιαστικής κάλυψης της χώρας θα είχε άμεση επίπτωση σε ατομική και κοινωνική υγεία, κάτι που η χώρα προσπαθεί να διασφαλίσει με την υποχρέωση αυτή. Στη συγκεκριμένη υπόθεση Vavricka and others v Czech Republic η προσφυγή του κύριου Vavricka και άλλων πέντε Τσέχων πολιτών έφτασε να εκδικαστεί στο ΕΔΔΑ. Στην περίπτωση του κύριου Vavricka, Τσέχου υπηκόου, προσφεύγει ο ίδιος γιατί του είχε καταβληθεί πρόστιμο για άρνηση εμβολιασμού των δύο παιδιών του. Στις υπόλοιπες προσφυγές, οι προσφεύγοντες είναι τα ίδια τα παιδιά στα οποία αρνήθηκε η εγγραφή τους στο νηπιαγωγείο λόγω μη εκτέλεσης του συνόλου ή κάποιων από τα υποχρεωτικά εμβόλια. Ο ισχυρισμός τους ήταν πως μέσω της υποχρέωσης του εμβολιασμού καταπατείται το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής το οποίο ορίζεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Το δικαστήριο εξετάζοντας την νομιμότητα και την αναλογικότητα του μέτρου αποφασίζει πως δεν υφίσταται παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Διευκρινίζεται ότι η παρέμβαση κρίνεται νόμιμη και πως σύμφωνα με την εκτίμηση των τοπικών αρχών που την επιβάλλουν θεωρείται «απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία». Ως αναφορά την αναλογικότητα το πρόστιμο δεν θεωρείται υπερβολικό και η συνέπεια της μη εγγραφής στο νηπιαγωγείο είναι βραχυπρόθεσμη καθώς δεν μπορεί να απαγορευτεί η εγγραφή των παιδιών στις υποχρεωτικές βαθμίδες εκπαίδευσης. Παράλληλα υποστηρίζεται πως σκοπός είναι η προστασία και όχι η τιμωρία των παιδιών, στερώντας τους την ευκαιρία ανάπτυξης των μαθησιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων τους μέσα από το σχολείο.[49]

Η συγκεκριμένη πολυαναμενόμενη απόφαση του ΕΔΔΑ και ειδικότερα την δεδομένη χρονική στιγμή, το 2021, γίνεται εργαλείο στα χέρια κυβερνήσεων και νομικών που υποστηρίζουν την επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού των ενηλίκων κατά του ιού του Covid-19 ως τρόπο προστασίας του δημόσιου αγαθού της υγείας. Η απόφαση

αναφέρει ξεκάθαρα πως ορισμένες φορές μπορεί να υπάρξει υποχώρηση κάποιων δικαιωμάτων όταν συντρέχουν σοβαροί λόγοι, σύμφωνα πάντα με τις αρχές της αναλογικότητας και της νομιμότητας, προκειμένου να διασφαλιστεί το κοινωνικό αγαθό της υγείας, υποχρέωση που βαρύνει κάθε κράτος.[16]

3.6.2 Sholomakhin κατά Ουκρανίας (24.9.2012)

Η Ουκρανία είναι άλλη μια ευρωπαϊκή χώρα που απαιτεί τον εμβολιασμό ενάντια σε κάποιες ασθένειες όπως η διφθερίτιδα, η ιλαρά, ο κοκκύτης κ.α. Το υπουργείο υγείας ορίζει ποια προληπτικά εμβόλια και για ποιες ομάδες πολιτών θα είναι υποχρεωτικά.

Στις αρχές της δεκαετίας του 90' επιδημίες διφθερίτιδας σε ευρωπαϊκές χώρες κυρίως μέλη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης ωθούν την ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου να εκδώσει το 1997 μια σύσταση για τον εμβολιασμό στην Ευρώπη. Στη σύσταση αναφέρεται πως οι επιδημίες διφθερίτιδας, ασθένειας που σχεδόν είχε εξαλειφθεί, στοίχισαν την ζωή σε χιλιάδες άτομα από τις αρχές της δεκαετίας. Τονίζεται πως αντίστοιχα με την επιδημία διφθερίτιδας θα μπορούσαν να εμφανιστούν και άλλες επιδημίες ασθενειών ανά πάσα στιγμή. Ενώ μια τέτοια επιδημία στην Ευρώπη δεν θα μπορούσε εύκολα να περιοριστεί εντός των συνόρων μιας χώρας λόγω της ευκολίας στην μετακίνηση εντός των χωρών της Ευρώπης και τον προσφυγικών ροών που μετακινούνται εντός της. Για τους παραπάνω λόγους συστήνει στα κράτη μέλη να επανεξετάσουν τα εθνικά τους προγράμματα εμβολιασμού έτσι ώστε να γίνουν ποιο αποτελεσματικά ως προς την πρόληψη μεταδιδόμενων ασθενειών και να επιτύχουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εμβολιαστική κάλυψη του πληθυσμού.[50]

Ο κύριος Solomakhin κάτοικος του Ντόνετσκ της Ουκρανίας προσέρχεται τον Νοέμβριο του 1998 στο νοσοκομείο της πόλης με λοίμωξη του αναπνευστικού. Λίγες μέρες αργότερα γίνεται έλεγχος αντισωμάτων της διφθερίτιδας και το αποτέλεσμα υποδεικνύει πως απαιτείται ο εμβολιασμός του. Ο κύριος Solomakhin τον Νοέμβριο του 1998 σε ηλικία 34 ετών εμβολιάζεται κατά της διφθερίτιδας. Μέσα στον επόμενο χρόνο αντιμετωπίζει αρκετά προβλήματα υγείας και αναγκάζεται να νοσηλευτεί αρκετές φορές προκειμένου να τα αντιμετωπίσει. Το 1999 κινείται δικαστικά υποστηρίζοντας πως τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζει είναι συνέπεια του εμβολιασμού του. Ισχυρίζεται πως εμβολιάστηκε παρά την θέληση του, ενώ δεν ήταν καλά στην υγεία του την δεδομένη στιγμή κάτι που θα έπρεπε να προβλέψουν οι γιατροί. Επίσης υποστηρίζει πως το εμβόλιο δεν ήταν καλής ποιότητας και πως οι ιατροί είχαν δηλώσει ψευδή στοιχεία στον ιατρικό του φάκελο ,προκειμένου να αποκρύψουν τις συνέπειες του εμβολιασμού. Τα εγχώρια Δικαστήρια μετά από έρευνα

απορρίπτουν την υπόθεση αναφέροντας πως ο κ. Sholomakhin την δεδομένη στιγμή ήταν υγιής, ουδέποτε αρνήθηκε τον εμβολιασμό όπως είχε κάνει παλιότερα, δεν είχε κανένα σύμπτωμα μετά τον εμβολιασμό του και πως καμία από τις παθήσεις του δεν συνδέεται με τον εμβολιασμό του. Το Δικαστήριο επίσης τόνισε πως ο εμβολιασμός λόγω της επιδημίας διφθερίτιδας στην περιοχή ήταν υποχρεωτικός, αλλά δεν έγινε καμία χρήση βίας προς το πρόσωπο του κ. Sholomakhin. Το 2010 ο Sholomakhin πεθαίνει και την υπόθεση αναλαμβάνει να συνεχίσει η μητέρα του για λογαριασμό του, φτάνοντας την στο ΕΔΔΑ. Στο ΕΔΔΑ κατηγορούνται οι γιατροί για ιατρική αμέλεια ενώ παράλληλα υποστηρίζεται και η παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ περί σεβασμού της ιδιωτικής ζωής.[50]

Η απόφαση του ΕΔΔΑ υποστηρίζει πως ο εμβολιασμός έγινε *lege artis* και δεν υφίσταται περίπτωση αμέλειας. Ως αναφορά το άρθρο 8 υπάρχει παραβίαση της ιδιωτικής ζωής με συνέπειες στην ψυχολογική και την σωματική ακεραιότητά του προσώπου. Η παρέμβαση αυτή κρίνεται όμως νόμιμη και επιτρεπτή στην παρούσα περίπτωση καθώς η χώρα βρισκόταν σε μια έκτακτη κατάσταση ,αντιμετωπίζοντας μια επιδημία. Συνεπώς κρίνεται πως είναι αναγκαίος ο περιορισμός του άρθρου 8 σε μια δημοκρατική κοινωνία προκειμένου να προστατευτεί η δημόσια υγεία.[50]

Η απόφαση αυτή είναι μεγάλης αξίας και χρησιμοποιήθηκε και αυτή ως βάση της επιβολής του εμβολιασμού του Covid-19 στην Ευρώπη.

3.7 Υποχρεωτικός εμβολιασμός διεθνώς

Στον υπόλοιπο πλανήτη υπάρχουν επίσης υποχρεώσεις εμβολιασμού κυρίως για τους παιδικούς εμβολιασμούς.

Στην Αυστραλία από το 2016 ισχύει η υποχρέωση εμβολιασμού στα παιδιά με στέρηση των επιδομάτων παιδιού στους γονείς που αρνούνται. Τα επιδόματα αυτά μπορεί να φτάσουν και τα 15.000 δολάρια ετησίως για κάθε παιδί. Αντίθετα οι γονείς που έχουν προβεί στον εμβολιασμό των παιδιών τους σε συγκεκριμένη ηλικία λαμβάνουν ένα επίδομα το οποίο κιάλας δεν φορολογείται, σαν μορφή επιβράβευσης. Στην προσπάθεια να αυξήσει τα επίπεδα εμβολιαστικής κάλυψης η χώρα προέβη σε αυτή την κίνηση αφαιρώντας επίσης την εξαίρεση λόγω συνειδήσεως και περιορίζοντας την απαλλαγή για λόγους υγείας.[51] Η πολιτική “no jab , no pay” (χωρίς τρύπημα όχι πληρωμή) είναι μοναδική και αν και έχει επιφέρει αποτελέσματα ,εγείρει πολλούς ηθικούς προβληματισμούς καθώς στοχοποιεί τους οικονομικά ασθενείς πολίτες. Παράλληλα υπάρχει σε κάποιες επαρχίες της χώρας το “no jab, no play” (χωρίς τρύπημα ,όχι παιχνίδι) που ορίζει πως για να φοιτήσουν τα παιδιά σε παιδικούς

σταθμούς ή και νηπιαγωγεία θα πρέπει να είναι πλήρως εμβολιασμένα ή σε πρόγραμμα εμβολιασμού. Στην ουσία δεν αποκλείονται τα παιδιά που δεν έχουν εμβολιαστεί από την βασική εκπαίδευση, σε περίπτωση όμως έξαρσης επιδημίας δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα. [52] Με αυτόν τον τρόπο ασκείται ένας τρόπος πίεσης στους γονείς που και οι ίδιοι αναγκάζονται να απουσιάσουν από την εργασία τους. [47]

Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (ΗΠΑ) υποχρέωση στους παιδικούς εμβολιασμούς ισχύει σε όλη την χώρα. Οι περισσότερες πολιτείες αναγνωρίζουν εξαιρέσεις λόγω συνειδήσεως ή θρησκευτικών πεποιθήσεων ενώ σε κάποιες όπως η πολιτεία του Μισισιπή και πιο πρόσφατα στην Καλιφόρνια μόνο για λόγους υγείας. Κάποιες πολιτείες απαιτούν και τον εμβολιασμό ενηλίκων, για παράδειγμα η Νέα Υόρκη ζητά τον εμβολιασμό του υγειονομικού προσωπικού της ενάντια στην ερυθρά και την ιλαρά, ενώ πολλά κολλέγια της χώρας απαιτούν κάποια εμβόλια από τους φοιτητές. Στο Rhode Island απαιτείται από τους εκπαιδευτικούς και φροντιστές παιδιών ο ετήσιος εμβολιασμός κατά της γρίπης εκτός από μια σειρά άλλων εμβολίων κυρίως για την πρόληψη παιδικών ασθενειών.[53]

Στον Καναδά κάθε επαρχία εφαρμόζει διαφορετική πολιτική ως αναφορά τους εμβολιασμούς. Υποχρέωση εμβολιασμού υπάρχει σε κάποιες επαρχίες σε παιδιατρικά πάλι εμβόλια με ποινή την με εγγραφή στην προσχολική αγωγή ή ακόμα και την επιβολή προστίμου στους γονείς. Σε επαρχίες που έχουν υψηλά ποσοστά εμβολιασμού δεν υποχρεώνονται τα παιδιά σε εμβολιασμό, αλλά σε περίπτωση έξαρσης κάποιας ασθένειας σε σχολικό χώρο οι ανεμβολίαστοι μαθητές υποχρεώνονται να παραμείνουν στο σπίτι τους περίπου 2 εβδομάδες. Στους ενήλικες πάλι κάθε επαρχία έχει διαφορετικές απαιτήσεις ως αναφορά τους εμβολιασμούς. Για παράδειγμα στην Alberta το υγειονομικό προσωπικό που έχει ως αντικείμενο κατά βάση την παιδιατρική και την γυναικολογία απαιτείται να είναι εμβολιασμένο κατά της ερυθράς. Κατά τόπους μπορεί να επιβάλλονται και διαφορετικά εμβόλια στους υγειονομικούς ανάλογα και με τυχόν εξάρσεις επιδημιών.[54]

Σε κάποιες χώρες η υποχρέωση εμβολιασμού μπορεί να προκαλέσει και ακρότητες. Το 2015 εκατοντάδες γονείς στο Πακιστάν μετά την άρνηση τους να εμβολιαστούν τα παιδιά τους για την πολιομυελίτιδα οδηγήθηκαν σε σύλληψη από τις αρχές. Η χώρα αντιμετώπιζε επιδημία της πολύ σοβαρής αυτής ασθένειας, η οποία σχεδόν δεν απαντάται στον υπόλοιπο πλανήτη.[55]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΗΘΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ

Η έννοια του εμβολιασμού αποκτά άλλο νόημα όταν την προσεγγίζουμε από την πλευρά της ηθικής. Ο εμβολιασμός του εαυτού μας ή των παιδιών μας αποτελεί μια απόλυτα ηθική πράξη καθώς δεν συμβάλλει μόνο στην ατομική μας προστασία αλλά και την προστασία των υπολοίπων μέσω και της ανοσίας της αγέλης ενώ αποτελεί παράλληλα και πράξη αλληλεγγύης. Θεωρείται πως ο εμβολιασμός αποτελεί βασική ηθική υποχρέωση του κάθε πολίτη προκειμένου να βοηθήσει στην διασφάλιση της δημόσιας υγείας. Η υποχρέωση αυτή εκτός από ατομική είναι και συλλογική, είναι όμως πολύ δύσκολο να επιτευχθεί σε παγκόσμιο επίπεδο δεδομένης της δυσκολίας πρόσβασης στα εμβόλια σε ορισμένες χώρες του κόσμου.[17]

Σήμερα παρατηρείται ένας κλονισμός βασικών ηθικών αρχών βάζοντας σε προτεραιότητα μόνο τα προσωπικά μας θέλω και αδιαφορώντας για την επιρροή των αποφάσεων μας στο υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Κάποια άτομα αρνούνται να εμβολιαστούν εκμεταλλευόμενοι την ανοσία της αγέλης (free-riding) η οποία τους προστατεύει. Άλλοι πολίτες δικαιολογούν την άρνηση τους να εμβολιαστούν θεωρώντας πως σε μια κοινωνία με χαμηλή εμβολιαστική κάλυψη κάποιος έχει μεγάλη πιθανότητα να νοσήσει ανεξάρτητα από την απόφαση του να εμβολιαστεί ή όχι. Σε μια τέτοια κοινωνία μπορεί να δικαιολογηθεί η επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού από τις αρχές.[17]

Το ανεξάρτητο συμβούλιο βιοηθικής Nuffield (Nuffield Council on Bioethics) αναφέρει πως καλό είναι να χρησιμοποιούνται τα λιγότερα επεμβατικά μέσα για την επίτευξη της προστασίας της δημόσιας υγείας. Παράλληλα παραθέτει μια διαβάθμιση σύμφωνα και με την αρχή της λιγότερο επεμβατικής εναλλακτικής ξεκινώντας από τα λιγότερο επεμβατικά μέσα και ανεβαίνοντας μέχρι την υποχρέωση εμβολιασμού όταν δεν έχουν επιτύχει τα προηγούμενα μέσα. Τέλος, δικαιολογεί την υποχρέωση εμβολιασμού στην περίπτωση εμφάνισης μιας άκρως μεταδοτικής ασθένειας και στην περίπτωση που γίνεται προσπάθεια εξάλειψης κάποιας ασθένειας.[56]

Τα ηθικά ερωτήματα που εγείρονται φυσικά έχουν να κάνουν με την αυτονομία και τον περιορισμό της σε περίπτωση υποχρέωσης εμβολιασμού. Εδώ πρέπει να εξετάσουμε κατά πόσο είναι πιο σημαντική η αυτονομία από το κοινό καλό και την

δημόσια υγεία αλλά και το προσωπικό όφελος του εμβολιασμού. Ουσιαστικά έχουμε τον διχασμό ανάμεσα στα ατομικά δικαιώματα και το κοινό καλό.

Από πολλούς επιστήμονες, τόσο της ιατρικής όσο και της φιλοσοφίας, υποστηρίζεται πως ο περιορισμός κάποιων ατομικών δικαιωμάτων με την επιβολή του εμβολιασμού θεωρείται ηθικός και ανεκτός όταν αντιμετωπίζεται μια ακραία κατάσταση που βάζει σε κίνδυνο την επιβίωση της κοινότητας, όπως μια επιδημία. Επίσης για την επιτυχία του μέτρου θεωρείται ηθικό το να υπάρχουν εξαιρέσεις μόνο για ιατρικούς λόγους και όχι για λόγους συνειδήσεως, φιλοσοφικής ή θρησκευτικής φύσεως.[17]

Κατά τον Savulescu όταν πληρούνται οι παρακάτω προϋποθέσεις ο υποχρεωτικός εμβολιασμός κρίνεται επιτρεπτός ηθικά:

- Υπάρχει μέγιστη απειλή για την δημόσια υγεία
- Το εμβόλιο που προτείνεται έχει κριθεί αποτελεσματικό και ασφαλές
- Ο εμβολιασμός να υπερτερεί σαν αποτέλεσμα σε σχέση με άλλες εναλλακτικές
- Η επιβολή της υποχρεωτικότητας να είναι αναλογική[57]

Μια ακόμα ενδιαφέρουσα προσέγγιση της υποχρέωσης εμβολιασμού είναι αυτή της Flanigan. Η ίδια επιχειρεί να συγκρίνει την άρνηση εμβολιασμού με το να πυροβολεί κάποιος στο αέρα μέσα σε ένα πλήθος. Υποστηρίζει πως και με τις δύο αυτές επιλογές μας βάζουμε σε κίνδυνο τη ζωή κάποιων ανθρώπων που μπορεί τυχαία να εκτεθούν. Συνεπώς σχηματίζει την άποψη πως η άρνηση εμβολιασμού συντελεί κατά κάποιο τρόπο αδίκημα όπως και ο πυροβολισμός.[58]

4.1 Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός σύμφωνα με τις 4 αρχές της Βιοηθικής

Χρησιμοποιώντας και τις αρχές της βιοηθικής για να διερευνηθεί η ηθική πλευρά του υποχρεωτικού εμβολιασμού καταλήγουμε πως είναι ένα ηθικά ανεκτό μέσο. Αναλυτικά, η αυτονομία μπορεί να περιοριστεί όταν πρόκειται για την διασφάλιση της δημόσιας υγείας απαιτείται πάντα όμως η ενημερωμένη συναίνεση ή άρνηση του ασθενή. Σύμφωνα με την αρχή της δικαιοσύνης και της δίκαιης κατανομής, θεωρείται ηθικό όχι μόνο να απαιτηθεί από το κράτος ο εμβολιασμός αριθμού ατόμων για να επιτευχθεί η ανοσία της αγέλης αλλά και του συνόλου του πληθυσμού που μπορεί να εμβολιαστεί.[17] Επίσης είναι δίκαιη η επιβολή όταν υπάρχει ο κίνδυνος έξαρσης μια ασθένειας καθώς και όταν δεν υπάρχει εθελοντικός εμβολιασμός και έχουν εξαντληθεί όλα τα ηπιότερα μέσα. Από την πλευρά της μη πρόκλησης βλάβης γενικά τα εμβόλια είναι μια ιατρική πράξη που σπανίως προκαλεί πρόβλημα στον ασθενή. Τα εμβόλια επίσης έχουν διπλή ωφέλεια τόσο ατομική όσο και συλλογική για την υγεία οπότε εμπίπτουν έτσι και στην αρχή της ευεργεσίας.

4.2 Η ηθική πλευρά της υποχρέωσης εμβολιασμού στα παιδιά

Σε αρκετές χώρες παγκοσμίως απαιτείται ο εμβολιασμός των παιδιών για μια σειρά νοσήματα κυρίως σαν τρόπος πρόληψης. Ηθικά δικαιολογείται όταν υπάρχει απειλή για την δημόσια υγεία όπως και στην περίπτωση των ενηλίκων, αλλά είναι λίγο πιο περίπλοκο να φτάσουμε στο συμπέρασμα αυτό. Στην περίπτωση των παιδιών πρέπει να αναλυθούν διεξοδικά όλοι οι παράγοντες πριν τεθεί κάποια επιβολή εμβολιασμού. Αυτοί είναι ο κίνδυνος που αποτελεί κάποια ασθένεια για τα παιδιά, η βαρύτητα της λοίμωξης, η ασφάλεια και η αποτελεσματικότητα του εμβολίου και τον αν μπορούν να επιβληθούν ηπιότερα μέτρα. Φυσικά πρέπει να υπάρχει στάθμιση ανάμεσα στο αποτέλεσμα και τον περιορισμό της ελευθερίας και το προσωπικό όφελος έναντι του κοινού καλού για την κοινωνία. Η απαίτηση για εμβολιασμό ενισχύεται όταν υπάρχει διπλό όφελος και για την προστασία της υγείας του παιδιού αλλά και του συνόλου. Μια θεωρία υποστηρίζει πως μπορεί να επιβληθεί το μέτρο ακόμα και όταν υπάρχει κάποιος κίνδυνος για το άτομο που εμβολιάζεται. Βέβαια το ρίσκο αυτού του κινδύνου θα πρέπει να είναι πολύ μικρό και το όφελος για την δημόσια υγεία πολύ μεγάλο έτσι ώστε να δικαιολογεί την επιβολή του μέτρου στα παιδιά.[59]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ

Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού εμφανίζεται ιστορικά μαζί με την ανακάλυψη και την ευρεία χρήση των πρώτων εμβολίων, κυρίως της ευλογιάς ασθένειας που ταλαιπώρησε την ανθρωπότητα για αιώνες.

5.1 Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και Καναδάς

Λίγο μετά την ανεξαρτησία των ΗΠΑ από την Αγγλία, το 1777, ο George Washington παρακολουθώντας την επιτυχία της μεθόδου του ευλογιασμού σε Ευρώπη και Ασία και έχοντας νοσήσει με ευλογιά και ο ίδιος σαν παιδί επιβάλλει τον ευλογιασμό στα στρατεύματα. Την δεδομένη χρονική στιγμή οι απώλειες από την ασθένεια ήταν μεγαλύτερες από αυτές του πολέμου για τον στρατό ενώ ήταν εμφανές ότι εξάρσεις εμφανίζονταν σε πολυπληθή μέρη όπως τα στρατόπεδα. Από το 1796 με την εισαγωγή ασφαλέστερων εμβολίων για την ευλογιά και μετά, όλο το στράτευμα των ΗΠΑ υποχρεούται σε εμβολιασμό.[60] Τα επόμενα χρόνια προστίθενται και εμβόλια για άλλα νοσήματα μέχρι και την πρόσφατη επιβολή του εμβολίου του Covid-19 το 2021.

Παράλληλα ο εμβολιασμός κατά της ευλογιάς γίνεται υποχρεωτικός και για τον υπόλοιπο πληθυσμό στις ΗΠΑ το 1809, ενώ το 1838 βλέποντας πως οι λοιμώξεις και οι θάνατοι έχουν μειωθεί αισθητά, αναστέλλεται η υποχρεωτικότητα. Αυτή η χαλάρωση των μέτρων όμως είχε ως αποτέλεσμα την έξαρση και πάλι επιδημιών ευλογιάς με αποτέλεσμα να επανέλθει το μέτρο λίγα χρόνια αργότερα, το 1855.

Επιδημία ευλογιάς στην πολιτεία της Μασαχουσέτης επιβάλει τον εμβολιασμό στα παιδιά μέχρι τα δύο έτη, δίνοντας πρόστιμο των 5 δολαρίων στους γονείς που αρνούνταν τον εμβολιασμό ενώ τα δημόσια σχολεία δεν προέβαιναν στην εγγραφή των παιδιών που δεν είχαν εμβολιαστεί. Εξαιρούνταν παιδιά που προσκόμιζαν ιατρική βεβαίωση που ανέφερε πως αντενδείκνυται ο εμβολιασμός για τα συγκεκριμένα παιδιά. Στην πόλη του Κέιμπριτζ της Μασαχουσέτης όλοι οι ενήλικες άνω των 21 ετών υποχρεούνται σε εμβολιασμό στην προσπάθεια να εξαλειφθεί η επιδημία που ταλαιπωρούσε την πόλη. Για να τεθεί υπό έλεγχο η επιδημία, η πολιτεία έφτασε να κλείσει σχολεία, εκκλησίες και βιβλιοθήκες. Οι αρνητές αντιμετώπιζαν πρόστιμο των 5 δολαρίων, που σήμερα θα αντιστοιχούσε σε 150 δολάρια, ενώ τα εμβόλια θα

παρέχονταν δωρεάν στους πολίτες.[60] Το μέτρο της υποχρεωτικότητας ακολουθούν και άλλες πολιτείες των ΗΠΑ όπως αυτή του Μισισσιπή το 1900 ενώ πολλά χρόνια αργότερα εισάγεται και η δυνατότητα απαλλαγής λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων.[61]

Το 1905 έχουμε την ιστορική υπόθεση Jacobson v Massachusetts. Ο Jacobson κάτοικος του Κέιμπριτζ, ενήλικας άνω των 21 ετών αρνείται τον υποχρεωτικό εμβολιασμό κατά της ευλογιάς και την καταβολή του προστίμου υποστηρίζοντας πως συντελεί καταπάτηση των προσωπικών του ελευθεριών, που ορίζονται από την 14^η τροπολογία (14th Amendment) του αμερικανικού συντάγματος. Το δικαστήριο αποφασίζει πως ο νόμος είναι συνταγματικός και του επιβάλλει πρόστιμο. Στην απόφαση αναφέρεται καθαρά πως ο εμβολιαστικός νόμος δεν παραβιάζει τις προσωπικές ελευθερίες του πολίτη. Επιπρόσθετα η χρήση περιορισμού μέσω θεμιτών μέσων προβλέπεται όταν επιβάλλεται, λόγω συνθηκών, η προστασία της δημόσιας υγείας και ασφάλειας και πως οι προσωπικές ελευθερίες του ενός δεν θα πρέπει να ασκούνται εις βάρος του υπόλοιπου κοινωνικού συνόλου.[60,62] Η υπόθεση αυτή και η απόφαση του δικαστηρίου συζητήθηκε πολύ και χρησιμοποιήθηκε ευρέως σαν βάση για την αιτιολόγηση και επιβολή υποχρέωσης εμβολιασμού τα επόμενα χρόνια μέχρι και σήμερα στην εποχή της πανδημίας του κορονοϊού.

Στο Σαν Φρανσίσκο του 1900 μια επιδημία βουβωνικής πανώλης προκαλεί αναταραχή με αποτέλεσμα οι υγειονομικές αρχές να υποχρεώσουν σε εμβολιασμού του κατοίκους ασιατικής καταγωγής. Το συγκεκριμένο εμβόλιο προκαλούσε πολλές παρενέργειες και δεν ήταν κοινά αποδεκτό. Το εν λόγω διάταγμα φτάνει στο ομοσπονδιακό δικαστήριο κρίνοντας το ως αντισυνταγματικό. Οι αρχές στη συνέχεια προβαίνουν σε καραντίνα της κινεζικής συνοικίας μέτρο το οποίο κρίνεται πάλι αντισυνταγματικό λόγω καταπάτησης της αρχής της ισότητας.[44]

Το 1945 ο τότε πρόεδρος Φρανκλίνος Ρούσβελτ είχε πρώτος επιχειρήσει τον μαζικό εμβολιασμό κατά της πολιομυελίτιδας που ταλαιπωρούσε την χώρα ειδικά και με το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ανακαλύπτεται όμως πως κάποιες παρτίδες του εμβολίου που είχαν χρησιμοποιηθεί, δεν είχαν παρασκευαστεί σωστά από την φαρμακευτική εταιρία με αποτέλεσμα τις σοβαρές παρενέργειες που προκάλεσαν παραλυτική νόσο σε αρκετά άτομα που εμβολιάστηκαν.[63]

Στα πιο πρόσφατα χρόνια υποχρέωση εμβολιασμού στις ΗΠΑ έχει επιβληθεί εν καιρό πανδημίας της γρίπης H1N1 το 2009 στην πόλη της Νέας Υόρκη στους

εργαζόμενους στον τομέα της υγείας προκειμένου να διασφαλιστεί η υγεία των ασθενών.[64]

Τέλη του 2014 με αρχές του 2015 παρατηρούνται αρκετά κρούσματα ιλαράς στην πολιτεία της Καλιφόρνια, ενώ η ασθένεια έχει εξαλειφθεί από την χώρα το 2000. Τα κρούσματα μετά από ιχνηλάτιση συνδέονται με το θεματικό πάρκο της Disneyland το οποίο είχε πολύ μεγάλη επισκεψιμότητα την περίοδο αυτή. Η επιδημία της Disneyland, όπως ονομάστηκε, ώθησε την κυβέρνηση της πολιτείας να αναθεωρήσει τον εμβολιαστικό νόμο επιβάλλοντας τον εμβολιασμό στα παιδιά με μόνη εξαίρεση τους λόγους υγείας αφαιρώντας από τον νόμο τις εξαιρέσεις για λόγους θρησκείας και συνειδήσεως.[65]

Στον γειτονικό Καναδά η επιβολή του μέτρου της υποχρεωτικότητας το 1887 στο Μόντρεαλ ,πάλι μετά από έξαρση ευλογιάς, θα προκαλέσει βίαιες εξεγέρσεις των αρνητών εμβολιασμού με το Τορόντο να ακολουθεί το 1894. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο Καναδάς απαιτεί των εμβολιασμό των φοιτητών νοσηλευτικής πριν ξεκινήσουν την φοίτηση τους. Επίσης οι μετανάστες που εισέρχονται στη χώρα οφείλουν να φέρουν μαζί με όλα τα υπόλοιπα πιστοποιητικά τους και πιστοποιητικό εμβολιασμού κατά της ευλογιάς. Στα τέλη της δεκαετίας του 70' ο Καναδάς βρίσκεται αντιμέτωπος με μεγάλη αύξηση των κρουσμάτων ιλαράς. Το γεγονός αυτό ωθεί πολλές επαρχίες του Καναδά να προβούν σε υποχρεωτικούς εμβολιασμούς στα δημόσια σχολεία, μέτρο που έχει παραμείνει σε ισχύ σε αρκετές επαρχίες. [66]

5.2 Ελλάδα και Ευρώπη

Στην Ελλάδα με το Διάταγμα 15/11.5.1835 επι βασιλείας του Όθωνα έχουμε τον πρώτο εμβολιαστικό νόμο. Ο νόμος όριζε την υποχρέωση του εμβολιασμού για την ευλογία επιβάλλοντας και ποινικές κυρώσεις. Τα νήπια άνω των τεσσάρων μηνών έπρεπε να εμβολιαστούν πριν συμπληρώσουν τους δώδεκα μήνες. Οι ενήλικες που δεν είχαν νοσήσει υποχρεώνονταν σε εμβολιασμό. Ο εμβολιασμός διεξαγόταν από ιατρούς με χρέωση δύο δραχμών μόνο για τους εύπορους ασθενείς και μόνο την πρώτη φορά που εμβολιάζονταν. Μετά από χρόνια διαπιστώθηκε πως δεν υπήρχε επαρκής εμβολιαστική κάλυψη του πληθυσμού. Αυτό οφειλόταν κυρίως στο ότι δεν υπήρχαν αρκετοί ιατροί για την διεξαγωγή των εμβολιασμών και οι περισσότεροι δεν ήταν διατεθειμένοι να μεταβούν στην επαρχία.[44]

Όπως προαναφέρθηκε υποχρεωτικός εμβολιασμός έχει επιβληθεί στην Ελλάδα μετά από επιδημία διφθερίτιδας, το 1951 και το 1960 σε έξαρση φυματίωσης.[44] Το 2021 όπως και σε πολλές χώρες του πλανήτη έχουμε την υποχρέωση εμβολιασμού για τον

ιό του Covid-19, υπεύθυνο για την πανδημία του κορονοϊού αρχικά στους υγειονομικούς και λίγο αργότερα και σε άλλες ομάδες του πληθυσμού.

Στην υπόλοιπη Ευρώπη, το 1806 η Elisa Bonaparte αδελφή του Ναπολέοντα, η οποία κυβερνούσε την περιοχή που είναι σήμερα γνωστή ως Ιταλία, επέβαλε στην Ιταλία τον υποχρεωτικό εμβολιασμό για την ευλογιά όλων των νεογνών και των ενηλίκων. Αντίστοιχη πολιτική ακολουθεί και ο Ναπολέοντας στην Γαλλία.[48,67]

Το 1853 υποχρεώνονται σε εμβολιασμό κατά της ευλογιάς τα βρέφη της Αγγλίας και της Ουαλίας. Τα βρέφη έπρεπε να εμβολιαστούν τους πρώτους τρεις μήνες της ζωής τους. Οι γονείς που δεν προέβαιναν στον εμβολιασμό αντιμετώπιζαν πρόστιμο της μίας λίρας, 130 λίρες σε σημερινή αντιστοιχία, ενώ μπορούσαν ως και να φυλακιστούν για την άρνηση τους αυτή. Λίγο αργότερα το 1867 η υποχρεωτικότητα απαιτείται μέχρι τα δεκατέσσερα έτη επιφέροντας πάλι κυρώσεις. Το 1898 εισάγεται η δυνατότητα απαλλαγής για λόγους συνειδήσεως. Το έτος 1947 αίρεται η υποχρεωτικότητα στην Αγγλία.[68]

Με την ανακάλυψη του εμβολίου της πολιομυελίτιδας από εξασθενημένο ιό από τον Σαμπίν, η Σοβιετική Ένωση προβαίνει σε μαζικό εμβολιασμό του πληθυσμού το 1955. Σκοπός της ήταν αρχικά να δοκιμαστεί το εμβόλιο σε μεγάλη κλίμακα αλλά και να διαφυλάξει το εργατικό της δυναμικό που μαστιζόταν από επιδημίες πολιομυελίτιδας. Έτσι πραγματοποιείται το μεγαλύτερο πρόγραμμα μαζικού υποχρεωτικού εμβολιασμού στην ιστορία με τον εμβολιασμό παραπάνω από 77 εκατομμυρίων ατόμων. Είχε τόσο καλά αποτελέσματα επιδημιολογικά που το παράδειγμα της ακολούθησαν και άλλες χώρες της Ευρώπης όπως η Δυτική Γερμανία. Η μέθοδος αυτή στα σοβιετικά κράτη προκάλεσε προβληματισμό ως αναφορά την καταπάτηση δικαιωμάτων και ελευθεριών των πολιτών, η επιτυχία της ήταν όμως τόσο μεγάλη που χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο εμβολιαστικού προγράμματος κατά της πολιομυελίτιδας από τον ΠΟΥ.[63]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΑΝΤΙΕΜΒΟΛΙΑΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΔΙΣΤΑΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ

6.1 Αντιεμβολιαστικό Κίνημα

Η άρνηση εμβολιασμού και η έναρξη του κινήματος αντιεμβολιασμού ξεκινάει μαζί με την ευρεία χρήση των εμβολίων τον 19^ο αιώνα και κυρίως με την εμφάνιση του υποχρεωτικού εμβολιασμού. Αυτό που αξίζει να παρατηρήσουμε είναι πως από τότε μέχρι σήμερα λίγα έχουν αλλάξει στον τρόπο σκέψης και τα αιτήματα των αρνητών εμβολιασμού. Αν και έχουν γίνει άλματα στις επιστήμες μέσα σε αυτούς κοντά τους δύο αιώνες φαίνεται πως το αντιεμβολιαστικό κίνημα έχει ισχυρή βάση φιλοσοφικής και πολιτικής φύσεως που μένει σχεδόν αναλλοίωτη.[68]

6.1.1. Η γέννηση του αντιεμβολιαστικού κινήματος

Ο εμβολιασμός για την ευλογία, αρχικά με την μέθοδο του ευλογιασμού, στο Ηνωμένο Βασίλειο είχε ξεκινήσει ήδη από το 1840, μετά όμως από την επιβολή της υποχρέωσης εμβολιασμού των βρεφών το 1853 υπήρξε και η άμεση αντίδραση των ατόμων που αντιτάσσονταν στο μέτρο αυτό και τους εμβολιασμούς γενικά. Η επιβολή του νόμου είχε ως αποτέλεσμα το ξέσπασμα βίαιων εξεγέρσεων σε αρκετές πόλεις της χώρας. Στο Λονδίνο ήταν άμεση και η σύσταση της Ένωσης των Αντιεμβολιαστών (Anti Vaccination League) και λίγο αργότερα της Ένωσης κατά της υποχρεωτικότητας εμβολιασμού (Anti-Compulsory Vaccination League). Παράλληλα εμφανίζονται εφημερίδες και βιβλία που υποστήριζαν τον αντιεμβολιασμό. Η πόλη του Leicester θεωρείται ο πυρήνας του αντιεμβολιαστικού κινήματος στη χώρα στην οποία είχαν διεξαχθεί πολλές πορείες και διαμαρτυρίες. Μια από τις μεγαλύτερες διαμαρτυρίες ήταν η πορεία του 1885 στην οποία πήραν μέρος 80.000-100.000 άτομα χρησιμοποιώντας ακραίες εικόνες προκειμένου να διαμαρτυρηθούν, όπως ένα παιδικό φέρετρο και ένα ομοίωμα του Jenner.[69]

Οι ενστάσεις ως προς τον εμβολιασμό την εποχή εκείνη ήταν ποικίλες. Σε πολλούς γονείς η μέθοδος φαινόταν επίπονη και αποκρουστική. Επίσης ενστάσεις από τον κλήρο ως προς την ζωική προέλευση του εμβολίου επηρέαζαν τους πιστούς. Κληρικοί επίσης χαρακτήριζαν τον ευλογιασμό ως επινόηση διαβολική. Κάποιοι αρνητές δεν είχαν πεισθεί από την αποτελεσματικότητα του εμβολίου ενώ αμφισβητούσαν ακόμα και τον τρόπο μετάδοσης της ασθένειας. Η βασικότερες ενστάσεις δημιουργήθηκαν όμως μετά την επιβολή της υποχρεωτικότητας ως προς την καταπάτηση των προσωπικών ελευθεριών των πολιτών. Οι πιέσεις του αντιεμβολιαστικού κινήματος

οδήγησαν στην άρση των ποινών το 1898 ενώ προστέθηκε στον νόμο η δυνατότητα απαλλαγής από το εμβόλιο για λόγους συνειδήσεως.[69]

Το παράδειγμα του κινήματος στο Ηνωμένο Βασίλειο ακολουθούν και άλλες ευρωπαϊκές χώρες όπως η Σουηδία ενώ παράλληλα δημιουργείται και το κίνημα σε ΗΠΑ και Καναδά. Στις ΗΠΑ επικεντρώνονται εκτός από τις διαμαρτυρίες στην πίεση μέσω δικαστικών αγωγών. [69]Στον Καναδά το έντονο κίνημα οδηγεί σε πορείες που καταλήγουν σε εξεγέρσεις σε Μόντρεαλ και Τορόντο.[66]

6.1.2. Ο προβληματισμός για το εμβόλιο DTP

Πολύ αργότερα την δεκαετία του 1970 δημιουργείται έντονος προβληματισμός παγκοσμίως για την ασφάλεια του εμβολίου διφθερίτιδας-τέτανου-κοκκύτη (DTP).

Ένα παιδιατρικό νοσοκομείο του Λονδίνου συνδέει, σε μια αναφορά του, το εμβόλιο με εμφάνιση νευρολογικών παθήσεων σε κάποια παιδιά. Η ιατρική κοινότητα χωρίζεται σε αυτούς που υποστηρίζουν την ασφάλεια του και σε αυτούς που πιστεύουν πως δεν είναι κατάλληλο για όλους του ασθενείς τους. Ακολουθούν επιδημίες κοκκύτη λόγω της χαμηλής κάλυψης του πληθυσμού στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η επιτροπή εμβολιασμού επιβεβαιώνει για την ασφάλεια του.

Μια ομάδα γονέων που υποστηρίζει την βλάβη των παιδιών τους από τον εμβολιασμό κινείται νομικά χωρίς αποτέλεσμα όμως. Αποφασίζεται πως δεν υπάρχει απόδειξη σύνδεσης των παθήσεων με το εμβόλιο. Αντίστοιχη πολιτική ακολουθούν και γονείς στις ΗΠΑ με αντίστοιχα αποτελέσματα.[69]

6.1.3. Το εμβόλιο MMR

Στο πιο πρόσφατο 1998 μία έρευνα που δημοσιεύτηκε από τον βρετανό γαστρεντερολόγο Wakefield στο έγκριτο περιοδικό “The Lancet” υποστηρίζει πως το εμβόλιο Ερυθράς-Ιλαράς-Παρωτίτιδας (MMR) συνδέεται με εμφάνιση αυτισμού και νόσο του εντέρου και ότι δεν είχε ελεγχθεί επαρκώς πριν κυκλοφορήσει. Αποκαλύπτεται όμως πως η υπόθεση αυτή δεν είχε βάση ενώ ο γιατρός είχε διαπράξει απάτη στη συγγραφή της εργασίας αυτής. Το περιοδικό την αποσύρει ενώ ο ίδιος χάνει την άδεια άσκησης της ιατρικής στην χώρα του.[69]

Το κακό όμως είχε ήδη γίνει αφού τα μέσα είχαν ήδη αναπαράγει την έρευνα προκαλώντας από σκεπτικισμό μέχρι φόβο και άρνηση εμβολιασμού. Το αποτέλεσμα ήταν αρκετές εξάρσεις ιλαράς στην Ευρώπη λόγω άρνησης των γονέων να εμβολιάσουν τα παιδιά τους με το συγκεκριμένο εμβόλιο. Ενώ η ασφάλεια του εμβολίου έχει επιβεβαιωθεί από πολλές πηγές μέχρι και σήμερα υπάρχει προβληματισμός ως προς την χρήση του από αρκετούς πολίτες.[69]

6.2 Διστακτικότητα εμβολιασμού

Το 2019 ο ΠΟΥ εκδίδει μια λίστα με τους 10 κινδύνους για την παγκόσμια υγεία συμπεριλαμβάνοντας σε αυτούς και την διστακτικότητα εμβολιασμού (vaccine hesitancy) που απειλεί να αντιστρέψει την εμβολιαστική προστασία που έχουμε επιτύχει ενάντια σε πολλές ασθένειες. [70] Ως διστακτικότητα ορίζεται η άρνηση, η απροθυμία ή η καθυστέρηση κάποιου να εμβολιαστεί ο ίδιος ή τα παιδιά του ενώ υπάρχει επάρκεια εμβολίων. [71] Το φαινόμενο αυτό μελετάται στις ανεπτυγμένες χώρες στις οποίες η επιλογή του εμβολιασμού ή μη θεωρείται μια πολυτέλεια σε σχέση με τις αναπτυσσόμενες χώρες. Στις χώρες αυτές του «τρίτου κόσμου» εμφανίζονται υψηλά ποσοστά θνησιμότητας από ασθένειες που δεν απαντώνται στις ανεπτυγμένες, κυρίως λόγω δυσχέρειας πρόσβασης στα εμβόλια και όχι λόγω διστακτικότητας. [17]

Για την αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού ο ΠΟΥ λαμβάνει δράση το ίδιο έτος ανακοινώνοντας την σύμπραξη του με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Κοινός τους στόχος η προώθηση του εμβολιασμού και η καταπολέμηση της παραπληροφόρησης. [72]

6.2.1 Λόγοι διστακτικότητας εμβολιασμού

Ο προβληματισμός ως αναφορά τον εμβολιασμό όπως προαναφέραμε εμφανίστηκε παράλληλα με την έναρξη της χρήσης του. Η διστακτικότητα μπορεί να οφείλεται σε μια πληθώρα λόγων όπως η επιρροή της οικογένειας και της κοινωνίας, παλιότερα βιώματα ή μια γενικότερη άρνηση της επιρροής των τρίτων στις επιλογές μας. Ακόμα και εμβολιασμένα άτομα μπορεί να έχουν αμφιβολίες και σκεπτικισμό για τα εμβόλια. Κάποιοι γονείς επίσης μπορεί να εμβολιάζουν τα παιδιά τους επιλεκτικά με κάποια εμβόλια ενώ με άλλα όχι. Κατά βάση αυτή η αρνητικότητα προέρχεται από τον προβληματισμό για την ασφάλεια των εμβολίων. Συγκεκριμένα προβληματίζονται για τυχόν παρενέργειες, για τον τρόπο παρασκευής και την σύσταση τους. Παράλληλα αμφισβητείται και η αποτελεσματικότητα τους από κάποιο μέρος του πληθυσμού. [71]

Ως προς την σύσταση των εμβολίων υπάρχει η άρνηση εμβολιασμού από άτομα που τάσσονται υπέρ των δικαιωμάτων των ζώων ή δεν καταναλώνουν ζωικές πηγές διατροφής καθώς κάποια εμβόλια μπορεί να περιέχουν συστατικά ζωικής προέλευσης. [48] Σε αυτή την κατηγορία αρνητών συγκαταλέγονται και άτομα που προτιμούν ένα πιο ολιστικό τρόπο ζωής και υποστηρίζουν πως με εναλλακτικές θεραπείες μπορούν να διαφυλάξουν την υγεία τους. Άλλα άτομα πιστεύουν πως με την επαφή τους με κάποια ασθένεια και την ανάπτυξη της φυσικής ανοσίας έχουν καλύτερη προστασία σε σχέση με τον εμβολιασμό. Ηθικοί φραγμοί περιορίζουν επίσης τον εμβολιασμό ατόμων που αντιτάσσονται στην χρήση ανθρωπίνων ή ζωικών κυττάρων

για την ανάπτυξη τους. Μεγάλο ρόλο βέβαια παίζει και η θρησκεία με κάποια χριστιανικά δόγματα να απαγορεύουν τον εμβολιασμό.[71] Πιστοί του μουσουλμανισμού και του ιουδαϊσμού από την άλλη, που λόγω θρησκείας δεν καταναλώνουν χοιρινό, προβληματίζονται με την χρήση προϊόντων χοίρου στα εμβόλια.[48] Ένας ακόμα σημαντικός λόγος διστακτικότητας είναι και ο κλονισμός της εμπιστοσύνης στο υγειονομικό προσωπικό και τα ιδρύματα υγείας, τις εταιρίες φαρμάκων και γενικά την επιστήμη.[71]

Κατά την περίοδο της πανδημίας του κορονοϊού η διστακτικότητα εμβολιασμού ενισχύθηκε με την άποψη ότι ένα εμβόλιο που παράγεται με τόση ταχύτητα σε αυτές τις ακραία πιεστικές συνθήκες δεν μπορεί να είναι και ασφαλές.[73]

6.2.2 Ο ρόλος του υγειονομικού προσωπικού

Ακόμα και ο ΠΟΥ υπογραμμίζει πως η συμβολή ιατρών, νοσηλευτικού και παραϊατρικού προσωπικού πρέπει να είναι μεγάλη στην αντιμετώπιση της διστακτικότητας εμβολιασμού. Είναι το υγειονομικό προσωπικό που έχει την άμεση επαφή και επιρροή με τους πολίτες και πρέπει να εστιάζει στην σωστή ενημέρωση και αντιμετώπιση των αμφιβολιών τους.[70,71]

Ωστόσο υπάρχει ένα μέρος των υγειονομικών που διατηρεί και το ίδιο αμφιβολίες για τον εμβολιασμό ή ακόμα και αρνείται να εμβολιαστεί για συγκεκριμένα νοσήματα. Εδώ φαίνεται πως είναι επιτακτική η παρέμβαση των αρχών παρέχοντας υποστήριξη, εκπαίδευση και την σωστή ενημέρωση στα θέματα που αφορούν την σημασία του εμβολιασμού.

6.3. Παραπληροφόρηση και θεωρίες συνωμοσίας

Μια ακόμα σημαντική παράμετρος ως αναφορά τις αποφάσεις περί εμβολιασμού είναι αυτή της παραπληροφόρησης. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) παίζουν σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση της κοινωνίας και οι απόψεις που αναμεταδίδουν μπορούν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη. Αυτό το φαινόμενο δεν είναι φυσικά καινούργιο καθώς και στο παρελθόν ο τύπος κατά του εμβολιασμού ανέφερε ψευδή στοιχεία και θεωρίες συνωμοσίας. [71]

Σήμερα όμως στην εποχή του ίντερνετ και των κοινωνικών δικτύων η είδηση ταξιδεύει ταχύτατα, ενώ ο καθένας μπορεί να προβάλει τις απόψεις του ακόμα και ανώνυμα. [71] Ψευδή νέα (fake news) που πολλές φορές μπορεί να είναι αληθοφανή, μεταδίδονται με ταχείς ρυθμούς δίνοντας χώρο στην ανάπτυξη θεωριών συνωμοσίας.

Ειδικά κατά την περίοδο της πανδημίας του κορονοϊού ο όγκος αυτών των fake news ήταν τεράστιος.[74] Στην χώρα μας το θέμα πήρε τέτοιες διαστάσεις που

σχηματίστηκαν δικογραφίες από την Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος για διασπορά ψευδών ειδήσεων μέσω ίντερνετ. [75] Το θέμα έθιξε και η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής (ΕΕΒΤ) με σύσταση που εξέδωσε προτείνοντας πολιτικές αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης κατά την υγειονομική κρίση του Covid-19. [76] Επιπρόσθετα ιατρικές πληροφορίες είναι διαθέσιμες σε όλους χωρίς όμως να μπορούν να τις αξιολογήσουν σωστά ως προς το περιεχόμενο και την προέλευση, δίνοντας τους την εντύπωση πως είναι επαρκώς ενημερωμένοι. [71]

Γενικά η παραπληροφόρηση αποτελεί ύψιστο κίνδυνο γιατί οδηγεί στην αποφυγή εμβολιασμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΟΝΟΙΟΥ (COVID-19)

7.1 Covid-19 και μέτρα αντιμετώπισης

Στις 11 Μαρτίου του 2020 ο ΠΟΥ ανακοινώνει την πανδημία του Covid-19, ασθένεια που προσβάλλει το αναπνευστικό σύστημα που προκαλείται από τον νέο κορονοϊό SARS-CoV-2.[12] Η ταχύτητα εξάπλωσης του ιού σε όλο τον πλανήτη είναι πολύ μεγάλη. Επίσης το γεγονός πως πρέπει να αντιμετωπιστεί ένας ιός που πρώτη φορά ανιχνεύεται προκαλεί ακόμα μεγαλύτερη δυσχέρεια στην αντιμετώπιση του.

Η Ανεξάρτητη Επιτροπή για την Ετοιμότητα και την Αντιμετώπιση της Πανδημίας (Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response) που ιδρύθηκε από τον ΠΟΥ υποστηρίζει πως η πανδημία βρήκε τον πλανήτη τελείως απροετοίμαστο, αν και εδώ και χρόνια υπήρχαν προειδοποιήσεις για αυτό το ενδεχόμενο. Συγκεκριμένα σημειώθηκε μεγάλη χρονοτριβή από αρκετές χώρες ως προς την αντιμετώπιση το πρώτο έτος της πανδημίας, ενώ τα επίπεδα ετοιμότητας ήταν πολύ χαμηλά λόγω ελλειπών χρηματοδότησης. Στην εξέλιξη της πανδημίας επίσης συνέβαλε η υποστελέχωση του ΠΟΥ αλλά και η απουσία μιας κοινής πολιτικής ηγεσίας που θα είχε συντονιστικό ρόλο.[77]

Η εξέλιξη της ασθένειας παρακολουθείται από τον Δεκέμβρη του 2019 και την εμφάνιση των πρώτων κρουσμάτων στην Κίνα. Ακολουθούν άμεσα συστάσεις για μέτρα πρόληψης σε όλο τον πλανήτη. Μεταξύ αυτών είναι η καλή υγιεινή των χεριών, η χρήση ιατρικής μάσκας, η τήρηση απόστασης ασφαλείας και η απαγόρευση των συναθροίσεων. Καθώς η πανδημία εξελισσόταν προστέθηκαν και άλλα μέτρα όπως για παράδειγμα η απαγόρευση μετακινήσεων, ενώ όσοι ταξίδευαν από το εξωτερικό υποχρεώνονταν σε καραντίνα. Εν συνεχεία τον Μάρτιο του 2020 ακολουθώντας τα επιδημιολογικά δεδομένα, στην Ελλάδα συγκεκριμένα, επιβάλλεται για το σύνολο του πληθυσμού περιορισμός κατ'οίκον (lockdown). Η μετακίνηση επιτρέπεται μόνο για συγκεκριμένους λόγους όπως η επίσκεψη σε σούπερ μάρκετ, φαρμακείο ή γιατρό. Επίσης δεν επιτρέπεται η μετακίνηση πολιτών μεταξύ νομών σε μια προσπάθεια να περιοριστεί η εξάπλωση του ιού. Όλες οι βαθμίδες εκπαίδευσης, εμπορικά καταστήματα και καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος παραμένουν κλειστά ενώ μπαίνουν σε χρήση η τηλεεκπαίδευση και η τηλεργασία. Επιπρόσθετα άτομα που νοσούν υποχρεώνονται σε 14ήμερη καραντίνα ενώ ιχνηλατούνται οι επαφές τους προκειμένου να περιοριστεί περεταίρω διασπορά.[78]

Όπως είναι φυσικό τα μέτρα αυτά εγείρουν πληθώρα ηθικών αλλά και νομικών προβληματισμών. Θίγονται θέματα όπως η αυτονομία και η ελευθερία έκφρασης βασικών δικαιωμάτων ενώ προβληματίζει και το θέμα των προσωπικών δεδομένων.

7.1.1 Το εμβόλιο

Τον Δεκέμβριο του 2020 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χορηγεί άδεια κυκλοφορίας υπό όρους στις BioNTech και Pfizer, για το πρώτο εμβόλιο για τον κορονοϊό. Το εμβόλιο έχει ελεγχθεί ενδελεχώς από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Φαρμάκων (ΕΟΦ) πιστοποιώντας την ασφάλεια και την αποτελεσματικότητά του, αν και η παρασκευή του έγινε με ταχείς ρυθμούς δεδομένης και της κατάστασης της πανδημίας. Η ΕΕ τονίζει την σημαντικότητα του γεγονότος αυτού και δεσμεύεται να διασφαλίσει την άμεση και δίκαιη κατανομή του εμβολίου σε όλους τους πολίτες της Ευρώπης.[79] Αργότερα ο ΠΟΥ θα χαρακτηρίσει το εμβόλιο ως ασφαλές και αποτελεσματικό προλαμβάνοντας την βαριά νόσηση και μειώνοντας αισθητά την θνησιμότητα και τις νοσηλείες.

Στην Ελλάδα το πολυαναμενόμενο εμβόλιο αρχίζει να διατίθεται στις αρχές του 2021. Λόγω περιορισμένου αριθμού εμβολίων αρχικά, ακολουθείται σειρά προτεραιότητας σύμφωνα με το πρόγραμμα ετοιμότητας για τις στρατηγικές εμβολιασμού που έχει ανακοινώσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για αυτούς που επιθυμούν να εμβολιαστούν.[80]

Πρώτη ομάδα που εμβολιάζεται είναι το υγειονομικό προσωπικό προκειμένου να διασφαλιστεί το σύστημα υγείας. Εν συνεχεία προστίθενται νέες ομάδες δίνοντας βάση αρχικά στην προστασία των ατόμων που πάσχουν από συγκεκριμένες ασθένειες και τους ηλικιωμένους, δηλαδή τις ομάδες υψηλού κινδύνου. Στη συνέχεια σταδιακά ο εμβολιασμός γίνεται διαθέσιμος σε όλο τον πληθυσμό με την εισαγωγή και άλλων δύο εμβολίων των εταιριών AstraZeneca και Johnshon & Johnshon. Οι εμβολιασμένοι φέρουν πιστοποιητικό εμβολιασμού το οποίο τους δίνει κάποιες ελευθερίες και με την λήξη των lockdown, σε σχέση με τον μη εμβολιασμένο πληθυσμό που υποχρεώνεται σε τεστ ανίχνευσης κορονοϊού προκειμένου να συνεχίσει τις καθημερινές τους υποχρεώσεις και ασχολίες. Οι μη εμβολιασμένοι πολίτες πρέπει να φέρουν αρνητικό τεστ ανίχνευσης προκειμένου να εργαστούν, να ταξιδέψουν, να επισκεφτούν ένα ιατρείο, ένα κατάστημα υγειονομικού ενδιαφέροντος ή ένα εμπορικό κατάστημα μεταξύ άλλων.

Παράλληλα γίνεται καμπάνια ενημέρωσης και προώθησης του εμβολιασμού τονίζοντας πως η πράξη του εμβολιασμού αποτελεί πράξη αλληλεγγύης καθώς συμβάλει στην διασφάλιση της δημόσιας υγείας και της κοινωνικής ζωής. Επιπρόσθετα χρησιμοποιούνται κίνητρα εμβολιασμού κυρίως του νεαρότερου πληθυσμού όπως η παροχή δεδομένων κινητής τηλεφωνίας σε αυτούς που θα εμβολιαστούν.[81]

Η εμβολιαστική κάλυψη όμως δεν φτάνει παγκοσμίως τα επιθυμητά ποσοστά και με τον αυξανόμενο ρυθμό νέων μολύνσεων και θνησιμότητας αρχίζει η συζήτηση περί επιβολής υποχρεωτικού εμβολιασμού.

7.2 Covid-19 και υποχρέωση εμβολιασμού

Στην χώρα μας επιβλήθηκε ο υποχρεωτικός εμβολιασμός του υγειονομικού προσωπικού με την εφαρμογή της αναστολής εργασίας σε όσους δεν είχαν προβεί έστω και σε μια δόση μέχρι την 1^η Σεπτεμβρίου του 2021. Η άλλη ομάδα που υποχρεώθηκε σε εμβολιασμό, με καταληκτική ημερομηνία την 16^η Ιανουαρίου 2022, ήταν οι ηλικιωμένοι άνω των 60 ετών με την επιβολή διοικητικού πρόστιμου της τάξης των 100 ευρώ μηνιαίως. Υποχρέωση εμβολιασμού επίσης επιβλήθηκε και στα σώματα ασφαλείας της χώρας με πρώτους τους εργαζόμενους της ΕΜΑΚ.

Παγκοσμίως και άλλες χώρες ακολουθούν αντίστοιχη πολιτική με την υποχρέωση των υγειονομικών σε ευρωπαϊκές χώρες όπως η Ιταλία, η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία, η Τσεχία αλλά και η Αυστραλία και οι ΗΠΑ.

Ορισμένες χώρες επιβάλλουν το μέτρο και σε άλλες ομάδες εργαζομένων, όπως οι δημόσιοι ή και ιδιωτικοί υπάλληλοι, οι εκπαιδευτικοί, τα σώματα ασφαλείας και εργαζόμενοι στον κατασκευαστικό τομέα και τα μεταλλεία. Οι πολίτες άνω των 60 σε Τσεχία, Μαλαισία και την Αγία Πετρούπολη της Ρωσίας υποχρεούνται και αυτοί αντίστοιχα σε εμβολιασμό. Καθολική επιβολή του εμβολιασμού σε όλο τον ενήλικο πληθυσμό όμως επιβάλλεται σε λίγες χώρες, σε Ινδονησία, Μικρονησία, Τατζικιστάν και Τουρκμενιστάν.[82]

Η Αυστρία είναι η μόνη ευρωπαϊκή χώρα που ψηφίζει με πλειοψηφία το συγκεκριμένο μέτρο με απειλή προστίμου που μπορεί να αγγίζει και τα 3.500 ευρώ. Εξάιρεση μπορούν να έχουν μόνο οι εγκυμονούσες και άτομα που αδυνατούν να εμβολιαστούν για λόγους υγείας.[83] Η κίνηση αυτή της Αυστρίας προκαλεί έντονες συζητήσεις στην νομική κοινότητα.

Τα παιδιά από μια ηλικία και πάνω μπορούν να προβούν σε εμβολιασμό εφόσον το επιθυμούν. Ο παιδικός πληθυσμός δεν εμφανίζει βαριά νόσηση από τον κορονοϊό, αλλά παίζει σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση του ιού. Υποχρέωση εμβολιασμού στα παιδιά

δεν επιβλήθηκε παγκοσμίως κυρίως γιατί , αν και το εμβόλιο κρίθηκε ασφαλές, δεν είχαν μελετηθεί οι επιπτώσεις του στον ευαίσθητο αυτό πληθυσμό.[59]

7.3 Νομικοί προβληματισμοί υποχρεωτικού εμβολιασμού για τον Covid-19

Στην χώρα μας, όπως και στο υπόλοιπο πλανήτη με την επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού αρχίζει η συζήτηση περί συνταγματικότητας του μέτρου. Το μεγαλύτερο μέρος των νομικών τάσσεται υπέρ της συνταγματικότητας, υπάρχει όμως και μια μερίδα της νομικής κοινότητας που υποστηρίζει πως αποτελεί καταπάτηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του ατόμου που δεν δικαιολογείται[84]

Κατά βάση υποστηρίζεται πως το μέτρο είναι συνταγματικό εφόσον πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις αφού μιλάμε για περιορισμό βασικών δικαιωμάτων όπως της αυτοδιάθεσης, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής. Αρχικά ο νόμος πρέπει να υποβληθεί σε τέστ αναλογικότητας, σε έλεγχο νομιμότητας ,δηλαδή αν υπάρχει νομοθετική πρόβλεψη, και σε έλεγχο της αρχής του σκοπού προβλέποντας πως το μέτρο είναι το κατάλληλο και το ηπιότερο δυνατόν.

Με τον έλεγχο της αναλογικότητας είναι εμφανές πως η υποχρέωση κρίνεται νόμιμη εφόσον υπάρχουν οι επιστημονικές μελέτες που υποστηρίζουν πως ο εμβολιασμός αποτελεί τον καλύτερο τρόπο αντιμετώπισης της πανδημίας και έχουν εξαντληθεί όλα τα άλλα μη επεμβατικά μέσα προκειμένου να αντιμετωπιστεί η άρνηση εμβολιασμού. Συνεπώς ο εμβολιασμός κρίνεται μέσο αναγκαίο για την προάσπιση του βασικού δικαιώματος προστασίας της δημόσιας υγείας και κατ' επέκταση της ανθρώπινης ζωής, άρα εξυπηρετείται έτσι και ο σκοπός της επιβολής του. Σε αυτό το πλαίσιο δικαιολογούνται τυχόν κυρώσεις και συνέπειες σε μια μερίδα του πληθυσμού που αρνείται να εμβολιαστεί, όπως για παράδειγμα το υγειονομικό προσωπικό, χωρίς όμως αυτές να πρέπει να είναι δυσβάσταχτες.[85,86]Από άποψη νομιμότητας ο περιορισμός των δικαιωμάτων δικαιολογείται από μια σειρά νομοθετημάτων που έχουν αναφερθεί και προηγουμένως. Αυτά είναι το Σύνταγμα ,η Σύμβαση του Οβιέδο και η ΕΣΔΑ κείμενα στα οποία αναφέρεται ρητά πως περιορισμός επιτρέπεται όταν υπάρχει κίνδυνος για την δημόσια υγεία. Γενικά , παγκοσμίως δεν υπάρχει κάποια νομολογία που να συνδέει τον υποχρεωτικό εμβολιασμό με την καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων[87]

Ο ίδιος περιορισμός ισχύει και για την συναίνεση του ασθενή σε ιατρική πράξη, όπως το απαιτεί και η πράξη του εμβολιασμού.

Συμπληρωματικά υπάρχουν και οι υποθέσεις που εκδικάστηκαν από το ΕΔΔΑ ,Sholomakhin κατά Ουκρανίας και η πιο πρόσφατη Vavricka κ.α. κατά Τσεχικής

Δημοκρατίας, στις οποίες ορίζεται πως ο περιορισμός ατομικών δικαιωμάτων ,και συγκεκριμένα η παραβίαση της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 8 ΕΣΔΑ) από επιβολή υποχρέωσης εμβολιασμού κρίνεται νόμιμος, καθώς και η επιβολή προστίμου σε περίπτωση επιτακτικής ανάγκης προστασίας της δημόσιας υγείας, όπως σε μια επιδημία.[49,50] Στον Ελλαδικό χώρο το ΣτΕ πήρε παρόμοια απόφαση στην περίπτωση της υποχρέωσης των παιδικών εμβολιασμών προκειμένου να εγγραφούν στον παιδικό σταθμό.[42]

Άλλες προϋποθέσεις που πρέπει να υπάρχουν προκειμένου να θεωρείται νόμιμη η επιβολή του μέτρου σύμφωνα με και με τον νόμο που ισχύει είναι πως η επιβολή πρέπει να είναι προσωρινή και να ορίζονται συγκεκριμένες ομάδες πολιτών ή περιοχές που είναι αναγκαίο το μέτρο.[45]

7.3.1 Υποχρεωτικός εμβολιασμός υγειονομικών

Το υγειονομικό προσωπικό δημοσίων και ιδιωτικών δομών υγείας στην Ελλάδα αλλά και παγκοσμίως είναι αυτό που κατά προτεραιότητα έπρεπε να εμβολιαστεί προκειμένου να ξεκινήσει ο περιορισμός της πανδημίας. Με αυτό τον τρόπο εκτός από την προστασία την υγείας του κάθε υπαλλήλου προσωπικά ,περιορίζεται αισθητά και η μετάδοση του ιού στον υπόλοιπο πληθυσμό. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται υπερμετάδοση του ιού μέσα σε υγειονομικές δομές που όπως είναι φυσικό βρίσκονται άτομα σε ομάδες αυξημένου κινδύνου. Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που επιβάλλει τον εμβολιασμό του υγειονομικού προσωπικού στην εποχή μίας πανδημίας, είναι και η διατήρηση του πολύ αναγκαίου υγειονομικού προσωπικού για την επιβίωση των συστημάτων υγείας.[88]

Μεγάλο μέρος όμως του υγειονομικού προσωπικού σε όλο τον κόσμο αρνείται να εμβολιαστεί λόγω μιας αυξανόμενης τάσης διστακτικότητας εμβολιασμού. Οι κύριοι προβληματισμοί αφορούν την ασφάλεια του εμβολίου και των πιθανών παρενεργειών του ενώ κάποιοι θεωρούν πως υπάρχει μικρή πιθανότητα νόσησης τους. Οι περισσότεροι θέλουν να δώσουν χρόνο ώστε να μελετηθούν περισσότερο οι επιπτώσεις του εμβολίου προκειμένου να αποφασίσουν αν θα προβούν σε εμβολιασμό. Τη δεδομένη στιγμή όμως, στα μέσα της πανδημίας του κορονοϊού, αυτός ο χρόνος είναι πολύτιμος για την καταπολέμηση του ιού.[89]

Στην Ελλάδα η ΕΕΒΤ είχε προτείνει στην πολιτεία, πριν την επιβολή της υποχρέωσης για τους υγειονομικούς, μια προσέγγιση «κλιμακούμενης πρωτοβουλίας» τριών σταδίων. Στο πρώτο στάδιο προτείνονται εκστρατείες ενημέρωσης συνοδευόμενες από

έγκυρα επιστημονικά στοιχεία προκειμένου να μειωθεί η διστακτικότητα και να προαχθεί ο εθελοντικός εμβολιασμός. Στο δεύτερο συστήνονται μέτρα ενθάρρυνσης και αποθάρρυνσης. Το τελευταίο στάδιο είναι η υποχρέωση εμβολιασμού εφόσον τα προηγούμενα στάδια δεν έχουν προσφέρει στα ποσοστά εμβολιασμού. Πάντα βέβαια υπό την αρχή της αναλογικότητας, ορίζοντας το χρονικό περιθώριο ισχύος του μέτρου.[90,91]

Στη χώρα μας επιβλήθηκε η υποχρέωση εμβολιασμού με περίπου 6.400 υγειονομικούς να αρνούνται τον εμβολιασμό και να μπαίνουν σε αναστολή εργασίας χωρίς απολαβές.[92] Το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό δεσμεύεται δεοντολογικά να προστατεύει την υγεία των ασθενών, οπότε με την επιλογή τους να μην εμβολιαστούν θέτουν σε κίνδυνο τους πολίτες. Επίσης παραβιάζουν την ιπποκρατική αρχή του «μη βλάπτειν».[93] Συγκεκριμένα ο ΚΙΔ δεσμεύει τους ιατρούς στο να βάζουν σε προτεραιότητα πάντα την υγεία του ασθενή τους έχοντας ως στόχο την αποκατάσταση και την βελτίωση της.[39]

Μια μερίδα υγειονομικών κινούνται νομικά ζητώντας την ακύρωση των μέτρων. Το ΣτΕ απορρίπτει την αίτηση της Πανελλήνια Ομοσπονδίας Εργαζομένων Δημοσίων Νοσοκομείων (ΠΟΕΔΗΝ) τονίζοντας πως ο νόμος δεν προσκρούει στο Σύνταγμα.[93,94]

Άλλοι 30 υγειονομικοί προσφεύγουν στο ΕΔΔΑ ζητώντας προσωρινή αναστολή των μέτρων. Το ΕΔΔΑ απορρίπτει το αίτημα αναφέροντας πως κάτι τέτοιο δικαιολογείται μόνο σε ακραίες περιπτώσεις που υπάρχει κίνδυνος μη αναστρέψιμης βλάβης.[95,96]

7.3.2 Υποχρέωση εμβολιασμού στην ηλικιακή ομάδα άνω των 60

Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός που εφαρμόστηκε στα άτομα άνω των 60 ετών με την παράλληλη επιβολή του μηνιαίου διοικητικού προστίμου των 100 ευρώ μηνιαίως διχάζει τους νομικούς της χώρας. Από την μία πλευρά υποστηρίζεται η συνταγματικότητα του μέτρου και η νομιμότητα του προστίμου σε αντίθεση με την άλλη πλευρά που εντοπίζει καταπάτηση δικαιωμάτων.

Οι νομικοί που τάσσονται υπέρ υποστηρίζουν πως σύμφωνα με τα επιδημιολογικά δεδομένα που καταδεικνύουν το πόσο πλήττεται η συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα από την πανδημία η επιβολή κρίνεται νόμιμη. Επίσης όλα τα μέτρα έχουν προηγουμένως

εξαντληθεί και έτσι επιβάλλεται ως ύστατη λύση προκειμένου να διασφαλιστεί η υγεία των ηλικιωμένων και του υπόλοιπου κοινωνικού συνόλου. Επιπρόσθετα ισχυρίζονται πως η αρχή της ισότητας δεν παραβιάζεται γιατί η στοχευμένη επιλογή αυτής της κοινωνικής ομάδας δικαιολογείται από τα δεδομένα. Ως αναφορά το διοικητικό πρόστιμο χαρακτηρίζεται ως αναγκαίο και κατάλληλο ενώ είναι αυτό που δίνει το νόημα της υποχρεωτικότητας.[97,98]

Αν και το πρόστιμο μπορεί να επιφέρει κοινωνικές ανισότητες γιατί για κάποιους μπορεί το ποσό να είναι αμελητέο ενώ για άλλους δυσβάσταχτο, δεν μπορεί να είναι αναλογικό. Η παραβίαση του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, για παράδειγμα, επιφέρει τις ίδιες ποινές σε όλους τους πολίτες ανεξάρτητα από εισοδηματική κριτήρια.[99]

Υπάρχει βέβαια και μια μερίδα νομικών που ενώ υποστηρίζουν την νομιμότητα του υποχρεωτικού εμβολιασμού, προβληματίζονται με το πρόστιμο. Η σκοπιμότητα μπαίνει υπό διερεύνηση με κάποιους να στηρίζουν πως πληρώνοντας το πρόστιμο είναι σαν να απαλλάσσεται συνεχίζοντας την διασπορά του ιού.[100] Επίσης θέτεται θέμα αναλογικότητας του προστίμου καθώς μπορεί να υπάρξει βιοποριστικό πρόβλημα, σε έναν για παράδειγμα χαμηλοσυνταξιούχο, προτείνοντας την αντιμετώπιση κατά περίπτωση από την πολιτεία με τον νομοθέτη να ορίζει συγκεκριμένα τις συνθήκες επιβολής του προστίμου.[101,102]

Στην αντίπερα όχθη, κρίνεται από μια μερίδα της νομικής κοινότητας πως το μέτρο παραβιάζει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του σώματος του πολίτη που ορίζεται από το Σύνταγμα καθώς και τις έννοιες της ισότητας, αλλά και της αξιοπρέπειας του ατόμου. [101]

Μια ακόμα άποψη που σχηματίζεται είναι πως δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις που ορίζονται με τον νόμο 4675/2020 περί υποχρέωσης εμβολιασμού. Δηλαδή, ενώ ορίζεται συγκεκριμένη ομάδα επιβολής δεν ορίζεται ο χρόνος που θα ισχύει. Παράλληλα αμφισβητείται η σκοπιμότητα του μέτρου, καθώς δεν υπάρχουν επαρκή επιστημονικά δεδομένα που να συνδέουν τους ηλικιωμένους με την διασπορά του ιού παρά μόνο με την βαριά νόσηση και νοσηλεία. Η επιβολή του διοικητικού προστίμου κρίνεται μη αναλογική ενώ θίγει και την αυτονομία των ατόμων αυτών. Η στέρηση αυτών των χρημάτων και μάλιστα σε μηνιαία βάση, τείνει να υποβαθμίσει το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων αυτών.[103]

7.3.3 Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός της ΕΜΑΚ

Στην ΕΜΑΚ με διαταγή του Αρχηγού του Πυροσβεστικού Σώματος απαιτείται ο εμβολιασμός όλου του προσωπικού της υπηρεσίας μέχρι τις 11/6/2021 χωρίς να δίνεται

καμία εξαίρεση, για παράδειγμα συνειδήσεως ή υγείας. Οι αρνητές θα μετακινούνταν εντός της υπηρεσίας με κάποιον άλλον εμβολιασμένο υπάλληλο να αναλαμβάνει το πόστο τους διατηρώντας τις απολαβές τους .[104]Η απόφαση αυτή κρίνεται πως κατά κύριο λόγο είναι μια προσπάθεια διατήρησης του πολύτιμου εργατικού δυναμικού της υπηρεσίας το οποίο λόγω ιδιαίτερης φύσης της εργασίας δεν γίνεται να εργαστεί απομακρυσμένα, για παράδειγμα με τηλεργασία όπως κάποιος άλλος υπάλληλος.[44]

Η συγκεκριμένη απόφαση αντιμετωπίζει πρόβλημα νομιμότητας σύμφωνα με την άποψη των νομικών. Η υποχρέωση του εμβολιασμού έπρεπε να ορίζεται με υπουργική απόφαση συνοδευόμενη από επιστημονικά δεδομένα και την σύμφωνη γνώμη της ΕΕΔΥ που να υποστηρίζουν την επιτακτικότητα λήψης του μέτρου. Επίσης στην απόφαση θα έπρεπε να ορίζονται συγκεκριμένα ποιες ομάδες υποχρεώνονται σε εμβολιασμό και το χρονικό περιθώριο ισχύος. Τα παραπάνω άλλωστε ορίζονται ρητά από τον νόμο 4675/2020.[104,105]

Το ΣτΕ σε αίτηση ακυρώσεως του μέτρου από εργαζόμενους των ΕΜΑΚ κρίνει πως το μέτρο είναι νόμιμο, και δεν παραβιάζει την αρχή της ισότητας. Προτάσσει την ανάγκη προστασίας της υπηρεσίας και του δυναμικού της σε μια τέτοια ακραία κατάσταση, δεδομένου ότι η άσκηση των καθηκόντων των εργαζομένων της ΕΜΑΚ είναι ύψιστης σημασίας. Αναγνωρίζει πως η απόφαση του Αρχηγού του Πυροσβεστικού Σώματος αποτελεί κανονιστική διοικητική πράξη με ισχύ, αν και όφειλε να δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. [106]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΓΡΙΠΗΣ H1N1

Τον Απρίλιο του 2009 εντοπίζονται στην Βόρειο Αμερική κρούσματα γρίπης τύπου Α του ιού H1N1. Μέχρι τότε αυτό το είδος γρίπης είχε παρατηρηθεί ότι πρόσβαλε μόνο ζώα. Ο ΠΟΥ μετά από την ταχεία εξάπλωση της γρίπης σε όλο τον κόσμο κήρυξε τον Ιούνιο του 2009 την πανδημία της γρίπης H1N1 ή αλλιώς γρίπη των χοίρων.[107]

Παγκοσμίως συστήνεται ο εμβολιασμός του υγειονομικού προσωπικού κατά προτεραιότητα. Σύμφωνα και με μελέτες η πιθανότητα νόσησης και θανάτου είναι πολύ μικρότερη σε μια δομή υγείας που το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού είναι εμβολιασμένο κατά της γρίπης.[108] Πολύ μικρό ποσοστό όμως των εργαζομένων εμβολιάζεται παγκοσμίως. Ο προβληματισμός και η διστακτικότητα επικεντρώνεται στην ασφάλεια του εμβολίου και τον φόβο για παρενέργειες. Αρκετοί εργαζόμενοι υποτιμούν τον ιό θεωρώντας πως δεν αποτελεί κίνδυνο για αυτούς ή τους ασθενείς. Εν αγνοία τους όμως υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να μολύνουν τους ασθενείς, όταν νοσούν χωρίς να έχουν εμφανίσει ακόμα συμπτώματα της ίωσης.[109]

Στην Ελλάδα το ποσοστό εμβολιασμού των υγειονομικών έφτασε σύμφωνα με μια μελέτη το 17%. Το ποσοστό αυτό θεωρείται αρκετά χαμηλό και συμβαδίζει με τα χαμηλά ποσοστά αποδοχής του εμβολίου και στην Ευρώπη. Το φαινόμενο αυτό σίγουρα προβλημάτισε τους επιστήμονες προτείνοντας ενημέρωση και αλλαγή στρατηγικής από την πολιτεία.[110]

Υποχρεωτικός εμβολιασμός για την πανδημία της γρίπης H1N1 θεσπίστηκε μόνο στις ΗΠΑ. Συγκεκριμένα η πολιτεία της Νέας Υόρκης επέβαλε στους υγειονομικούς υπαλλήλους, κυρίως αυτούς που εργάζονται με ασθενείς υψηλού κινδύνου, τον εμβολιασμό. Οι εργαζόμενοι διαμαρτυρήθηκαν υποστηρίζοντας πως ο νόμος παραβίαζε την αυτονομία τους, την ελευθερία άσκησης των θρησκευτικών τους πιστεύω καθώς και τα δικαιώματα των εργαζομένων απέναντι στον εργοδότη. Η πολιτεία όμως υποστηρίζει πως ο περιορισμός όλων αυτών των δικαιωμάτων κρίνεται νόμιμος εφόσον μπαίνει σε προτεραιότητα η προστασία της δημόσιας υγείας. Η υγεία των ασθενών και η προστασία της κοινωνίας από την ασθένεια είναι πάντα μείζονος σημασίας για την πολιτεία.[64]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ

9.1 Εμβολιασμός στην εργασία στον ελλαδικό χώρο

Η υποχρεωτικότητα εμβολιασμού στον δημόσιο τομέα όπως αναλύθηκε παραπάνω μπορεί να επιβληθεί εφόσον ο νόμος ορίζει τις ομάδες εργαζομένων και μπορεί να το στηρίξει επιστημονικά. Στον ιδιωτικό τομέα ο εργοδότης μπορεί να δικαιολογήσει μια τέτοια απαίτηση από το προσωπικό του;

Ο κάθε εργοδότης δεσμεύεται από τον νόμο (3850/2010) να προάγει την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων του, αλλά και τρίτων. Επίσης υποχρεώνεται να τους παρέχει τα μέτρα και τα μέσα προστασίας από τυχόν κίνδυνο.[111] Ο εργοδότης όμως δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει καταχρηστικά το διευθυντικό του δικαίωμα απαιτώντας τον εμβολιασμό των εργαζομένων με την απειλή κυρώσεων ακόμα και σε περίοδο μιας επιδημίας ή πανδημίας. Η πολιτική της δημόσιας υγείας δεν μπορεί να εφαρμοστεί στον ιδιωτικό τομέα γιατί θα είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία διακρίσεων.[44] Επίσης μια τέτοια εφαρμογή από εργοδότη θα έθιγε το θέμα διαχείρισης ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων. Ο εργοδότης μπορεί να γνωρίζει αν είναι εμβολιασμένος ένας υπάλληλος του, δεν μπορεί όμως να το ελέγξει με ιατρικά μέσα ,ούτε να το επιβάλλει.[112]

Οποιαδήποτε επιβολή εμβολιασμού θα πρέπει να ορίζεται από το κράτος σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας και της αναλογικότητας. Ο νομοθέτης είναι υπεύθυνος να ορίσει τις ομάδες των εργαζομένων που χρειάζεται να εμβολιαστούν για την προστασία του κοινωνικού συνόλου. Σε αυτή την περίπτωση κάποιοι περιορισμοί των δικαιωμάτων δικαιολογούνται συμπεριλαμβανομένου της αυτοδιάθεσης και αυτονομίας αλλά και της υποχρέωσης συναίνεσης στον εμβολιασμό. Πρέπει να αναφερθεί βέβαια πως σε αρκετές κατηγορίες επαγγελματιών απαιτείται η διενέργεια κάποιων ιατρικών εξετάσεων και η επίδειξη βεβαίωσης προκειμένου να πιστοποιηθεί η καταλληλότητα τους για εργασία, χωρίς να εγείρονται θέματα καταπάτησης της αυτονομίας. [113] Σε αυτό το πλαίσιο θεωρείται ανεκτή η επίδειξη πιστοποιητικού υγείας για τους εργαζόμενους σε καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος ή τα ψυχομετρικά τεστ που υπόκεινται οι εργαζόμενοι στα σώματα ασφαλείας ή οι εκπαιδευτικοί. [44]

Θα μπορούσαμε να πούμε πως ένας εργαζόμενος που δεν εμβολιάζεται σύμφωνα με τις συστάσεις της πολιτείας αλλά και του εργοδότη του και δεν συντρέχουν λόγοι υγείας για να εξαιρεθεί ,προσβάλει την σύμβαση εργασίας με την άρνηση του ουσιαστικά να λάβει μέτρα προστασίας της υγείας. Σε μια τέτοια περίπτωση ο εργοδότης μπορεί να μετακινήσει τον εργαζόμενο σε άλλο πόστο, να κάνει χρήση της τηλεργασίας ή να του δώσει άδεια. Το θέμα βέβαια είναι πιο πολύπλοκο καθώς δεν μπορούν να ασκηθούν όλα τα επαγγέλματα με τηλεργασία ,ούτε είναι εύλογο να έχεις σε αργία εξειδικευμένο προσωπικό που δεν θα μπορούσε να προσφέρει έργο σε κάποιο άλλο πόστο.[44]Σε κάθε περίπτωση η νομοθεσία θα πρέπει να είναι ξεκάθαρη ορίζοντας συγκεκριμένα τις ομάδες εργαζομένων και όλες τις λεπτομέρειες που χρειάζεται για την επιβολή του εμβολιασμού.

9.2 Η περίπτωση υποχρέωσης εμβολιασμού στους εργαζόμενους σε καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος (ΗΠΑ)

Επιδημία του ιού της Ηπατίτιδας Α ωθεί κάποιες πόλεις στις ΗΠΑ να επιβάλλουν τον εμβολιασμό για την ασθένεια σε υπαλλήλους σε καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος και κυρίως αυτούς που ασχολούνται με τα τρόφιμα. Η Ηπατίτιδα Α είναι καταγεγραμμένη σαν μία από τις σοβαρές ασθένειες που μεταδίδεται μέσω της κατανάλωσης μολυσμένων τροφίμων και είναι και η μόνη για την οποία υπάρχει διαθέσιμο εμβόλιο.[114]

Η υποχρέωση εμβολιασμού για αυτή την ομάδα εργαζομένων δεν δικαιολογείται από ηθικής άποψης. Ο διαχωρισμός αυτός δεν δικαιολογείται καθώς δεν υπάρχει καμία απόδειξη πως οι εργαζόμενοι είναι υπεύθυνοι για την διασπορά του ιού ή ότι οι ίδιοι έχουν αυξημένη πιθανότητα να είναι φορείς.[114]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

10.1 Συζήτηση- Προσωπική εκτίμηση

Η πανδημία του κορονοϊού έχει και επίσημα τελειώσει ,[3] οι επιπτώσεις τις όμως όπως και όλων των παλιότερων επιδημιών και πανδημιών, μας επηρεάζουν ακόμα. Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νόσων προσπαθεί να τονίσει πως η αντιμετώπιση της πανδημίας του Covid-19 πρέπει να μας διδάξει το πως πρέπει να ανταπεξέλθει ο πλανήτης σε μια νέα επικείμενη πανδημία. Σίγουρα μια νέα πανδημία άγνωστης, προς το παρόν, προέλευσης θα εμφανιστεί. Η ανθρωπότητα θα πρέπει να προετοιμαστεί καταλλήλως χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα που διαθέτει για το ενδεχόμενο αυτό . Επίσης τονίζεται η επιτακτικότητα τήρησης των προγραμμάτων εμβολιασμού και η αντιμετώπιση της διστακτικότητας καθώς υπάρχει κίνδυνος εξάρσεων επιδημιών.[115] Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αύξηση των κρουσμάτων της ιλαράς με το ποσοστό θνησιμότητας παγκοσμίως κατά τα έτη 2021 και 2022 να αυξάνεται κατά 40%. Οι επιστήμονες εντοπίζουν εμβολιαστικό κενό λόγω της πανδημίας του κορονοϊού , καθώς πολλά παιδιά απέφυγαν τα προγραμματισμένα εμβόλια λόγω της κατάστασης. Συνεπώς πρέπει να γίνει μια στοχευμένη προσπάθεια αύξησης των ποσοστών εμβολιασμού.[116]

Το μέτρο του υποχρεωτικού εμβολιασμού ,κατά την προσωπική μου άποψη, αποτελεί ένα απαραίτητο εργαλείο για την επίτευξη της συλλογικής ανοσίας. Η προστασία της ατομικής υγείας ,αλλά κυρίως της κοινωνίας πρέπει να είναι ύψιστο μέλημα κάθε χώρας. Σίγουρα, ηπιότερα μέτρα όπως η ενημέρωση ή η χρήση κινήτρων προκειμένου να αυξηθεί η αποδοχή του εμβολιασμού είναι καλύτερο να χρησιμοποιούνται. Η επιλογή όμως της υποχρέωσης εμβολιασμού φαίνεται μονόδρομος στις περισσότερες περιπτώσεις καθώς η άρνηση και η διστακτικότητα εμβολιασμού εμφανίζουν αυξητική τάση. Είναι θλιβερό να ερχόμαστε αντιμέτωποι στα σημερινά χρόνια, μετά από τόσο εξέλιξη στον τομέα της επιστήμης, με εξάρσεις ασθενειών που σχεδόν είχαν εκλείψει. Περιορισμός των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, όπως έχει κριθεί άλλωστε σε μια σειρά υποθέσεων που έχουν εκδικαστεί στο ΕΔΔΑ, είναι επιτρεπτός όταν καταπατούνται τα δικαιώματα τρίτων ή το επιβάλουν συνθήκες υψίστου κινδύνου για την δημόσια υγεία.[47,48]

Στην περίπτωση της πανδημίας του κορονοϊού σύμφωνα με την δική μου ματιά, ο εμβολιασμός ενίσχυσε την προσωπική ελευθερία και την ασφάλεια των πολιτών. Παράλληλα η επιβολή στο υγειονομικό προσωπικό ήταν απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος υγείας. Οι εργαζόμενοι στον τομέα της υγείας εξ ορισμού θα πρέπει να προωθούν και να εξασφαλίζουν το καλύτερο επίπεδο υγείας και ευημερίας των ασθενών και όχι να βάζουν τους ασθενείς σε κίνδυνο. Η ηθική των ανθρώπων που εργάζονται στην υγεία δεν θα έπρεπε να επιτρέπει την διακινδύνευση της ζωής ή την παραπληροφόρηση των ασθενών, ενώ η ειδικότητα των ιατρών δεσμεύεται και νομικά από τον ΚΙΔ προς αυτό.[38]

10.2 Συμπεράσματα

Απαντώντας στα ερωτήματα που δόθηκαν σε αυτή την έρευνα θα καταλήξουμε και στα συμπεράσματα αυτής σχετικά με την υποχρέωση εμβολιασμού στην περίοδο μίας πανδημίας ή επιδημίας. Συνεπώς:

1. Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός μπορεί να επιβληθεί όταν η δημόσια υγεία βρίσκεται σε κίνδυνο, όπως μια πανδημία ή επιδημία. Το μέτρο έχει επιβληθεί αρκετές φορές και στο παρελθόν παγκοσμίως προκειμένου να διασφαλιστεί η υγεία των πολιτών. Σε μια τέτοια περίπτωση η άσκηση των ελευθεριών του ατόμου μπορεί να περιοριστεί για την ευημερία του κοινωνικού συνόλου. Η δυνατότητα αυτή περιορισμού των δικαιωμάτων ορίζεται σε μια σειρά νομικών κειμένων όπως η ΕΣΔΑ, η Σύμβαση του Οβιέδο και το Ελληνικό Σύνταγμα. Επίσης υπάρχουν αποφάσεις του ΕΔΔΑ (Sholomakhin κατά Ουκρανίας, Vavrickska κ.α. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας) αλλά και αποφάσεις του ΣτΕ που αναφέρουν ρητά πως ο περιορισμός βασικών δικαιωμάτων κρίνεται νόμιμος όταν υπάρχει σοβαρός δημόσιος κίνδυνος για την υγεία. Το ίδιο είχε υποστηριχθεί και στην ιστορική υπόθεση Jacobson v Massachusetts στις ΗΠΑ.
2. Νομικά το μέτρο της υποχρέωσης εμβολιασμού προκειμένου να επιβληθεί πρέπει να κρίνεται για την νομιμότητα του ,δηλαδή το αν υπάρχουν οι κατάλληλοι νόμοι που να το ορίζουν και για την αναλογικότητα του.
3. Ηθικά ανεκτός κρίνεται ο υποχρεωτικός εμβολιασμός σύμφωνα και με διάφορους ερευνητές και επιτροπές βιοηθικής όταν πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις. Αυτές είναι να υπάρχει μεγάλος κίνδυνος για την δημόσια

υγεία , να έχουν εξαντληθεί όλα τα ηπιότερα μέτρα, τα εμβόλια να έχουν κριθεί αποτελεσματικά και ασφαλή και να εφαρμόζεται η αναλογικότητα στο μέτρο.

4. Η υποχρέωση μπορεί να βαραίνει μόνο συγκεκριμένες ομάδες πολιτών(για παράδειγμα υγειονομικοί) ,όμως πρέπει να ορίζονται συγκεκριμένα από τον νομοθέτη καθώς και η διάρκεια ισχύος του μέτρου. Η αναγκαιότητα εμβολιασμού κάποιας ομάδας του πληθυσμού θα πρέπει να αποδεικνύεται μέσα από ιατρικές μελέτες και όλες οι λεπτομέρειες της εφαρμογής να έχουν νομοθετηθεί.

Άλλο ένα συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η συγκεκριμένη εργασία είναι πως είναι επιτακτικής σημασίας η αντιμετώπιση της διστακτικότητας εμβολιασμού. Η άρνηση εμβολιασμού από ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την πτώση των εμβολιαστικών ποσοστών και την έξαρση επιδημιών.

Σημαντικό ρόλο στην σωστή ενημέρωση των πολιτών ως προς τους εμβολιασμούς παίζει το υγειονομικό προσωπικό. Στην περίπτωση της πανδημίας του κορονοϊού όμως μεγάλο ποσοστό διστακτικότητας παρατηρήθηκε και στους υγειονομικούς. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια την επιβολή του υποχρεωτικού εμβολιασμού. Μεγάλη προσπάθεια πρέπει να γίνει συνεπώς για να μην χαθεί η εμπιστοσύνη των πολιτών προς το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό. Παράλληλα χρειάζεται συνεχής εκπαίδευση και ενημέρωση των εργαζομένων στον τομέα της υγείας προκειμένου να μην υπάρχουν αμφιβολίες γύρω από το ζήτημα των εμβολιασμών.

10.3 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Ένα αντικείμενο που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς είναι οι επιπτώσεις της υποχρέωσης εμβολιασμού κατά την πανδημία του Covid-19. Θα είχε ενδιαφέρον μια έρευνα στα άτομα άνω των 60 που υποχρεώθηκαν σε εμβολιασμό στην Ελλάδα για να καταγραφεί η άποψη τους. Επίσης μια λεπτομερής έρευνα των επιπτώσεων της αναστολής εργασίας των υγειονομικών τόσο σε κοινωνικό αλλά και σε εργασιακό και προσωπικό επίπεδο αποτελεί ένα θέμα που πρέπει να μελετηθεί. Ένα ακόμα αντικείμενο προς διερεύνηση θα ήταν και η διστακτικότητα των εργαζομένων υγείας ως προς το εμβόλιο του κορονοϊού ,όπως είχε γίνει παλιότερα και με την πανδημία του H1N1.

Βιβλιογραφία

- [1] Εμβολιασμοί [Internet]. 2023 [cited 2023 Nov 21]. Available from: <https://eody.gov.gr/disease/emvoliasmoi/>
- [2] Smallpox [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Aug 23]. Available from: https://www.who.int/health-topics/smallpox#tab=tab_1
- [3] Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 pandemic [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Aug 4]. Available from: <https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-%282005%29-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-%28covid-19%29-pandemic>
- [4] Who coronavirus (COVID-19) dashboard [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Nov 22]. Available from: <https://covid19.who.int/>
- [5] Epidemic [Internet]. [cited 2023 Aug 7]. Available from: <https://education.nationalgeographic.org/resource/epidemic/>
- [6] ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. Ο λοιμός που εξόντωσε την αρχαία Αθήνα και σκότωσε τον Περικλή. Η πανδημία και οι επιστημονικές θεωρίες για την μετάδοση της νόσου [Internet]. 2020 [cited 2023 Aug 23]. Available from: <https://www.mixanitouxronou.gr/o-ios-empola-itan-o-limos-pou-exontose-tin-archaia-athina-ke-ton-perikli-i-nosos-ton-ennea-imeron-ke-o-loxingas-ine-paromia-simptomata-pou-ta-anaferi-ke-o-thoukididis/>
- [7] Περσιάνης Ν. Σύντομη ιστορία των εμβολίων 1796-2011, Λευκωσία 2011 διαθέσιμο σε: <https://ferma.biologia.gr/wp-content/uploads/2017/03/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%89%CE%BD.pdf>
- [8] Piper K. Why the who waited to call the coronavirus a pandemic [Internet]. 2020 [cited 2023 Aug 5]. Available from: <https://www.vox.com/future->

perfect/2020/3/9/21163412/who-coronavirus-covid19-pandemic-world-health-organization

[9] Pandemic [Internet]. [cited 2023 Aug 7]. Available from: <https://education.nationalgeographic.org/resource/pandemic/>

[10] Οι κυριότερες εξάρσεις χολέρας στον κόσμο από το 2010 [Internet]. 2022 [cited 2023 Nov 6]. Available from: <https://www.tanea.gr/2022/10/24/health/xolera-oi-kyriotes-eksarseis-xoleras-ston-kosmo-apo-to-2010/>

[11] History of influenza vaccination [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Aug 15]. Available from: <https://www.who.int/news-room/spotlight/history-of-vaccination/history-of-influenza-vaccination>

[12] Coronavirus disease (covid-19) pandemic [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Sept 6]. Available from: <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>

[13] Covid-19 symptoms and severity [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Sept 6]. Available from: <https://www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19/information/asymptomatic-covid-19>

[14] A brief history of vaccination [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Sept 25]. Available from: <https://www.who.int/news-room/spotlight/history-of-vaccination/a-brief-history-of-vaccination>

[15] Vaccination glossary [Internet]. [cited 2023 Aug 25]. Available from: https://health.ec.europa.eu/system/files/2018-05/glossary_en_0.pdf

[16] Κουρούπης Κ. Δικαίωμα στην υγεία και Covid-19 Περιεχόμενο και ερμηνεία υπό το φως της κυπριακής, ελληνικής, ευρωπαϊκής και διεθνούς νομοθεσίας και νομολογίας. Αθήνα , Ελλάδα: Νομική Βιβλιοθήκη; 2021.

[17] Giubilini A. The ethics of vaccination. Saint Philip Street Press; 2020.

- [18] Vaz OM, Ellingson MK, Weiss P, Jenness SM, Bardají A, Bednarczyk RA, et al. Mandatory vaccination in Europe. *Pediatrics*. 2020;145(2). doi:10.1542/peds.2019-0620
- [19] Giubilini A. An argument for compulsory vaccination: The taxation analogy. *Journal of Applied Philosophy*. 2019;37(3):446–66. doi:10.1111/japp.12400
- [20] Gravagna K, Becker A, Valeris-Chacin R, Mohammed I, Tambe S, Awan FA, et al. Global Assessment of National Mandatory Vaccination Policies and consequences of non-compliance. *Vaccine*. 2020;38(49):7865–73. doi:10.1016/j.vaccine.2020.09.063
- [21] Η νεοσυσταθείσα Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και τεχνοηθικής και η Σύστασή της περί της υποχρεωτικότητας των εμβολιασμών στο χώρο εργασίας [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 3]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-neosystatheisa-epitroph-viohthikhs-kai-texnohthikis-kai-h-systash-ths-peri-ths-ypoxrewtikothtas-twn-emvoliasmw-n-ston-xwro-ergasias/>
- [22] Ethics [Internet]. Encyclopædia Britannica, inc.; 2023 [cited 2023 Aug 26]. Available from: <https://www.britannica.com/topic/ethics-philosophy#ref59237>
- [23] Μαυροφόρου-Γιαννούκα Α. Ιατρική ευθύνη και ηθική. β' έκδοση . Βόλος,: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας; 2012.
- [24] Γρινιεζάκης ΑΜ, Μαυροφόρου-Γιαννούκα Α. Βιοηθικοί Προβληματισμοί στην Ιατρική Δεοντολογία. β' έκδοση. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας; 2012.
- [25] Κόιος Ν. Βιοηθική Συνοδικά Κείμενα Ορθοδόξων Εκκλησιών. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.; 2007.
- [26] Nineham L. Medical ethics – the four pillars explained [Internet]. 2023 [cited 2023 Sept 11]. Available from: <https://www.themedicportal.com/application-guide/medical-school-interview/medical-ethics/>

[27] Rus M, Groselj U. Ethics of vaccination in childhood—a framework based on the four principles of biomedical ethics. *Vaccines*. 2021;9(2):113. doi:10.3390/vaccines9020113

[28] Σκουρήs B. Συνθήκη της Λισσαβώνας, Ερμηνεία κατ'άρθρον. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα,; 2020. Σελ. 554–557.

[29] Unricgreece. ΟΙΚΟYΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΓΙΑ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ [Internet]. 2019 [cited 2023 Sept 18]. Available from: <https://unric.org/el/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%B7%CF%81%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B9-2/>

[30] Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και Προαιρετικά Πρωτόκολλα [Internet]. 2018 [cited 2023 Sept 25]. Available from: <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-2462-1997/diethnes-symfono-gia-ta-atomika-kai-politika-dikaiomata>

[31] Unricgreece. Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα [Internet]. 2019 [cited 2023 Sept 25]. Available from: <https://unric.org/el/%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AD%CF%82-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%BF-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BA%CE%BF%CE%B9-2/>

[32] Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διαθέσιμο από: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ell

[33] The convention on the rights of the child. New York, NY: United Nations; 2019.

[34] Convention on the rights of the child [Internet]. [cited 2023 Sept 25]. Available from: <https://www.unicef.org/child-rights-convention>

- [35] Η αρχή της αναλογικότητας ως τεχνική του δικαστικού ελέγχου πράξεων διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης [Internet]. 2011 [cited 2023 Oct 26]. Available from: https://www.constitutionalism.gr/2014-i-arhi-tis-analogikotitas-ws-tehniki-toy-dikastiko/#_ftn43
- [36] Η αρχή της αναλογικότητας [Internet]. 2021 [cited 2023 Oct 26]. Available from: <https://lawyermagazine.gr/h-arxh-ths-analogikothtas/>
- [37] Αρχή της αναλογικότητας, ένα νομικό εργαλείο για όλους [Internet]. 2020 [cited 2023 Oct 25]. Available from: <https://www.skai.gr/news/opinions/arxi-tis-analogikotitas-ena-nomiko-ergaleio-gia-olous>
- [38] Νόμος 2619/1998 (ΦΕΚ Α'132) Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής: Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική
- [39] Νόμος 3418/2005 Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας
- [40] Προγράμματα εμβολιασμών στην ΕΕ/στον ΕΟΧ [Internet]. 2020 [cited 2023 Aug 26]. Available from: <https://vaccination-info.europa.eu/el/emboliasmos/pote-prepei-na-emboliazomaste/programmata-emboliasmon-stin-ee-ton-eoh>
- [41] Vaccine scheduler [Internet]. [cited 2023 Aug 26]. Available from: <https://vaccine-schedule.ecdc.europa.eu/Scheduler/ByCountry?SelectedCountryId=82&IncludeChildAgeGroup=false&IncludeAdultAgeGroup=false>
- [42] Εμβολιασμός, παιδιά και υποχρεωτική εκπαίδευση: Υποχρεωτικός Εμβολιασμός (2) [Internet]. [cited 2023 Nov 26]. Available from: https://nellypsarrou.com/index.php?option=com_content&task=view&id=507&Itemid=63
- [43] ΣτΕ (Τμήμα Γ') 470/2018 (σχολεία για προσφυγόπουλα) [Internet]. 2018 [cited 2023 Oct 6]. Available from: https://www.constitutionalism.gr/ste-tmima3o_470-2018-sholeia-prosfygon/

- [44] Παναγοπούλου-Κουντατζή Φ. Περί της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού σε περίοδο πανδημίας: Μία ηθικο-συνταγματική θεώρηση. Α' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου- Ίδρυμα Θεμιστοκλή & Δημήτρη Τσάτσου; 2021. (Μονογραφίες-I).
- [45] Νόμος 4675/2020 Πρόληψη, προστασία και προαγωγή της υγείας ανάπτυξη των υπηρεσιών δημόσιας υγείας και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ Α' 54/11-03-2020)
- [46] Νόμος 4820/2021 Άρθρο 206 (ΦΕΚ 130/Α/23-7-2021)
- [47] Walkinshaw E. Mandatory vaccinations: The International Landscape. Canadian Medical Association Journal. 2011;183(16). doi:10.1503/cmaj.109-3993
- [48] Ro C. The long history of vaccine mandates [Internet]. BBC; 2022 [cited 2023 Aug 28]. Available from: <https://www.bbc.com/future/article/20211029-why-mandatory-vaccination-is-nothing-new>
- [49] Η υποχρεωτικότητα του παιδικού εμβολιασμού δεν παραβιάζει το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής! [Internet]. 2021 [cited 2023 Sept 26]. Available from: <https://www.echrcaselaw.com/apofaseis-edda/i-ipoxretikotita-toy-paidikoy-emvoliasmoy-den-paraviazei-to-dikaiwma-sebas moy-tis-idiotikis-zois/>
- [50] Echr. European Court of Human Rights [Internet]. [cited 2023 Oct 26]. Available from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-109565%22%5D%7D>
- [51] Hull BP, Beard FH, Hendry AJ, Dey A, Macartney K. “no jab, no pay”: Catch-up vaccination activity during its first two years. Medical Journal of Australia. 2020;213(8):364–9. doi:10.5694/mja2.50780
- [52] No jab no play, no jab no pay [Internet]. [cited 2023 Oct 26]. Available from: <https://www.ncirs.org.au/public/no-jab-no-play-no-jab-no-pay>
- [53] DeSilver D. States have mandated vaccinations since long before COVID-19 [Internet]. Pew Research Center; 2021 [cited 2023 Jul 27]. Available from: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2021/10/08/states-have-mandated-vaccinations-since-long-before-covid-19/>

- [54] Walkinshaw E. Mandatory vaccinations: The Canadian picture. *Canadian Medical Association Journal*. 2011;183(16). doi:10.1503/cmaj.109-3992
- [55] Saifi S, Botelho G. Over 500 Pakistani parents arrested for children's failure to get polio vaccine [Internet]. Cable News Network; 2015 [cited 2023 Oct 27]. Available from: <https://edition.cnn.com/2015/03/03/asia/pakistan-polio-vaccine-arrests/>
- [56] Public health [Internet]. [cited 2023 Nov 12]. Available from: <https://www.nuffieldbioethics.org/publications/public-health>
- [57] Savulescu J. Good reasons to vaccinate: Mandatory or payment for risk? *Journal of Medical Ethics*. 2020;47(2):78–85. doi:10.1136/medethics-2020-106821
- [58] Flanigan J. A defense of compulsory vaccination. *HEC Forum*. 2013;26(1):5–25. doi:10.1007/s10730-013-9221-5
- [59] Savulescu J, Giubilini A, Danchin M. Global ethical considerations regarding mandatory vaccination in children. *The Journal of Pediatrics*. 2021;231:10–6. doi:10.1016/j.jpeds.2021.01.021
- [60] Chervinsky L. The long history of vaccine mandates in the United States [Internet]. *Governing*; 2021 [cited 2023 Aug 3]. Available from: <https://www.governing.com/now/the-long-history-of-mandated-vaccines-in-the-united-states>
- [61] Timeline of vaccination mandates [Internet]. [cited 2023 Aug 7]. Available from: <https://historyofvaccines.org/blog/timeline-of-vaccination-mandates>
- [62] *Jacobson v. Massachusetts*, 197 U.S. 11 (1905) [Internet]. [cited 2023 Sept 27]. Available from: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/197/11/>
- [63] Εμβόλιο - Τρεις αιώνες αντιπαράθεσων για τους εμβολιασμούς [Internet]. 2022 [cited 2023 Oct 27]. Available from: <https://www.tovima.gr/2022/01/12/society/treis-aiones-antiparatheseon-gia-tous-emvoliasmous/>
- [64] Stewart AM. Mandatory vaccination of health care workers. *New England Journal of Medicine*. 2009;361(21):2015–7. doi:10.1056/nejmp0910151

- [65] Hassan A. Disneyland visitor with measles may have exposed hundreds to infection [Internet]. The New York Times; 2019 [cited 2023 Oct 17]. Available from: <https://www.nytimes.com/2019/10/23/us/disneyland-measles.html>
- [66] Vaccine mandates in historical context [Internet]. [cited 2023 Oct 27]. Available from: <https://www.historymuseum.ca/blog/vaccine-mandates/>
- [67] 1. Marteau T. L'obligation vaccinale au xixe Siècle [Internet]. Actu-juridique; 2022 [cited 2023 Nov 2]. Available from: <https://www.actu-juridique.fr/histoire-du-droit/lobligation-vaccinale-au-xixe-siecle/>
- [68] Wolfe RM. Anti-vaccinationists past and present. BMJ. 2002;325(7361):430–2. doi:10.1136/bmj.325.7361.430
- [69] History of anti-vaccination movements [Internet]. [cited 2023 Sept 28]. Available from: <https://historyofvaccines.org/vaccines-101/misconceptions-about-vaccines/history-anti-vaccination-movements>
- [70] Ten health issues who will tackle this year [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Aug 9]. Available from: <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019>
- [71] Dubé E, Laberge C, Guay M, Bramadat P, Roy R, Bettinger JA. Vaccine hesitancy. Human Vaccines & Immunotherapeutics. 2013;9(8):1763–73. doi:10.4161/hv.24657
- [72] Vaccination: European Commission and World Health Organization join forces to promote the benefits of vaccines [Internet]. 2019 [cited 2023 Aug 9]. Available from: https://health.ec.europa.eu/latest-updates/vaccination-european-commission-and-world-health-organization-join-forces-promote-benefits-vaccines-2019-09-12_en
- [73] Troiano G, Nardi A. Vaccine hesitancy in the era of COVID-19. Public Health. 2021;194:245–51. doi:10.1016/j.puhe.2021.02.025
- [74] Ο κορωνοϊός επιβιώνει, μαζί με τις θεωρίες συνωμοσίας – μισό εκατ. fake news στο twitter τον νοέμβριο [Internet]. 2022 [cited 2023 Oct 29]. Available from:

<https://www.kathimerini.gr/life/science/562206604/o-koronoios-epivionei-mazi-metis-theories-synomosias-miso-ekat-fake-news-sto-twitter-ton-noemvrio/>

[75] Κορωνοϊός: στον εισαγγελέα δύο δικογραφίες για fake news από αρνητές [Internet]. 2021 [cited 2023 Oct 29]. Available from: <https://www.kathimerini.gr/society/561603718/koronoios-ston-eisaggelea-dyo-dikografies-gia-fake-news-apo-arnites/>

[76] Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και τεχνοηθικής: Ελληνική Δημοκρατία [Internet]. [cited 2023 Oct 29]. Available from: <https://bioethics.gr/systaseis-152/nea-systash:-gia-thn-antimetwpish-ths-paraphroforhshs-kata-thn-ygeionomikh-krish-ths-covid-19-3065>

[77] Main report & documents [Internet]. 2023 [cited 2023 Oct 25]. Available from: <https://theindependentpanel.org/documents/>

[78] Μέτρα πρόληψης έναντι κορωνοϊού SARS-COV-2 [Internet]. [cited 2023 Oct 29]. Available from: <https://www.moh.gov.gr/articles/health/dieythynsh-dhmosias-ygieinh/metra-prolhpsis-enanti-koronoioy-sars-cov-2/>

[79] Press corner [Internet]. [cited 2023 Nov 29]. Available from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_2466

[80] Européenne C, Direction générale de la santé et de la sécurité alimentaire (Commission européenne). ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ Ετοιμότητα για τις στρατηγικές εμβολιασμού και τη διάθεση των εμβολίων κατά της νόσου covid-19 [Internet]. Publications Office of the European Union; 2020 [cited 2023 Nov 14]. Available from: <https://op.europa.eu/fr/publication-detail/-/publication/bbdf295f-0ec6-11eb-bc07-01aa75ed71a1/language-el>

[81] Το ψηφισθέν νομοσχέδιο για το ΝΣΚ με την τροπολογία για τα κίνητρα εμβολιασμού νέων 15 έως 17 ετών, το δωρεάν πακέτο δεδομένων 50 GB (“Freedom pass/data”) και τις νέες αποζημιώσεις ιατρών για τη διενέργεια εμβολιασμών [Internet]. [cited 2023 Nov 30]. Available from: <https://www.taxheaven.gr/news/56142/to-pshfisoen-nomosxedio-gia-to-nsk-me-thn-tropologia-gia-ta-kinhtra-embolias moy->

newn-15-ews-17-etwn-to-dwrean-paketo-dedomenwn-50-gb-freedom-passdata-kai-tis-nees-apozhmiwseis-iatrwn-gia-th-dienergeia-emboliasmwn#

[82] Countries making COVID-19 vaccines mandatory [Internet]. Thomson Reuters; 2021 [cited 2023 Sept 29]. Available from: <https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/countries-making-covid-19-vaccines-mandatory-2021-08-16/>

[83] Group) RSA (OPEN D. Κορονοϊός – Αυστρία: Υποχρεωτικός εμβολιασμός για όλους τους ενήλικες, με μεγάλα πρόστιμα – πώς θα εφαρμοστεί ο νόμος [Internet]. 2022 [cited 2023 Nov 30]. Available from: <https://www.ethnos.gr/World/article/194262/koronoiosaystriaypoxreotikosemboliasmosgiaoloustoysenhlikesmemegalaprostimaposthaefarmosteionomos>

[84] Χρυσόγονος στο CNN greece: Η υποχρεωτικότητα των εμβολιασμών προσκρούει στο σύνταγμα [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 14]. Available from: <https://www.cnn.gr/ellada/story/291502/xrysogonos-sto-cnn-greece-syntagmatiko-provlima-logo-tis-ypoxreotikotitas-ton-emvoliasmon>

[85] Η συνταγματικότητα του πειθαναγκαστικού εμβολιασμού [Internet]. 2021 [cited 2023 Oct 27]. Available from: <https://www.constitutionalism.gr/2021-02-18-manitakis-emvoliasmos/>

[86] Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο [Internet]. 2020 [cited 2023 Aug 3]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-ypoxreotikotita-tou-smvoliasmou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>

[87] King J, Ferraz OL, Jones A. Mandatory covid-19 vaccination and human rights. The Lancet. 2022;399(10321):220–2. doi:10.1016/s0140-6736(21)02873-7

[88] Gur-Arie R, Jamrozik E, Kingori P. No jab, no job? ethical issues in mandatory covid-19 vaccination of healthcare personnel. BMJ Global Health. 2021;6(2). doi:10.1136/bmjgh-2020-004877

- [89] Gallant AJ, Harding A, Johnson C, Steenbeek A, Curran JA. Identifying H1N1 and COVID-19 vaccine hesitancy or refusal among health care providers: A scoping review. JBI Evidence Synthesis. 2023;21(5):913–51. doi:10.11124/jbies-22-00112
- [90] Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και τεχνοηθικής: Ελληνική Δημοκρατία [Internet]. [cited 2023 Aug 18]. Available from: <https://bioethics.gr/announcements-26/recommendation:-%22on-the-mandatory-vaccination-in-certain-professional-groups-in-the-health-sector%22-3063>
- [91] Η νεοσυσταθείσα Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και τεχνοηθικής και η Σύστασή της περί της υποχρεωτικότητας των εμβολιασμών στο χώρο εργασίας [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 3]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-neosystatheisa-epitroph-viohthikhs-kai-technothikis-kai-h-systash-ths-peri-ths-ypoxrewtikotitas-twn-emboliasmwn-sto-xoro-ergasias/>
- [92] FRAGKOS E. Κοινοβουλευτική ερώτηση: Υγειονομικοί υπάλληλοι σε αναστολή: E-000109/2022: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο [Internet]. [cited 2023 Nov 18]. Available from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2022-000109_EL.html
- [93] Υποχρεωτικός εμβολιασμός των εργαζομένων σε δομές υγείας – Η απόφαση του στε [Internet]. 2022 [cited 2023 Aug 8]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ypoxrewtikos-emboliasmos-twn-ergazomenwn-se-domes-ygeias-h-apofash-tou-ste/>
- [94] Lawspot.gr. ΣτΕ: Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός των υγειονομικών και της ΕΜΑΚ [Internet]. Lawspot.gr; 2021 [cited 2023 Sept 18]. Available from: <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/ste-syntagmatikos-o-ypohreotikos-emboliasmos-ton-ygeionomikon-kai-tis-emark>
- [95] Refusal of requests for interim measures in respect of the Greek law on compulsory vaccination of health-sector staff against Covid-19 ECHR [cited 2023 Sept 18]. Available from: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7113391-9633858&filename=Request%20for%20interim%20measures%20>

- [96] Lawspot.gr. ΕΔΔΑ: Απόρριψη αιτημάτων Ελλήνων υγειονομικών για προσωρινή αναστολή των μέτρων υποχρεωτικού εμβολιασμού (266/09-09-2021) [Internet]. Lawspot.gr; 2021 [cited 2023 Sept 18]. Available from: <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/edda-aporripsi-aitimaton-ellinon-ygeionomikon-gia-prosorini-anastoli-ton-metron>
- [97] Tsiampouris D. Το Σύνταγμα, η λογική και η υποχρέωση [Internet]. 2021 [cited 2023 Oct 15]. Available from: <https://www.constitutionalism.gr/to-syntagma-i-logiki-kai-i-ipoxreosi/>
- [98] Newsroom. Μανιτάκης: Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός στους άνω των 60 [Internet]. 2021 [cited 2023 Sept 15]. Available from: <https://www.kathimerini.gr/society/561609247/manitakis-syntagmatikos-o-yPOCHREOTIKOS-EMVOLIASMOS-STOYS-ANO-TON-60/>
- [99] Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στην ηλικιακή ομάδα άνω των εξήντα ετών (Άποψη Ι) [Internet]. 2022 [cited 2023 Aug 3]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-yPOXREWTIKOTHTA-TOU-EMVOLIASMOU-STHN-HLIKIAKH-OMADA-ANW-TWN-EXHNTA-ETWN-APOSI-I/>
- [100] Tsiampouris D. Πόσο πάει; Τρεις σκέψεις για την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού [Internet]. 2021 [cited 2023 Oct 26]. Available from: <https://www.constitutionalism.gr/poso-paei-tris-skepsis-gia-tin-ipoxreotikotita-tou-emvoliasmou/>
- [101] Υποχρεωτικός εμβολιασμός: Διχασμένοι οι συνταγματολόγοι – Η συνταγματικότητα του μέτρου και η αντίδραση για το πρόστιμο [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 6]. Available from: <https://www.ethnos.gr/greece/article/185276/yPOXREWTIKOSEMBOLIASMOSDIXASMENOIISYNTAGMATOLOGOIHSYNTAGMATIKOTHTATOYMETROYKAIHANTIDRASHGIATOPROSTIMO>
- [102] Σχόλιο για την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 16]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/sxolio-gia-thn-yPOXREWTIKOTHTA-TOU-EMVOLIASMOU/>

- [103] Υποχρεωτικός εμβολιασμός πολιτών άνω των 60 ετών: σχολιασμός των επίμαχων μέτρων [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 3]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ypoxrewtikos-emvoliasmos-politwn-anw-twn-60-etwn-sxoliasmos-twn-epimaxwn-metrwn/>
- [104] Εμβόλιο στο Δημόσιο: Μπορεί να γίνει υποχρεωτικό; Ποιες οι κυρώσεις; [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 3]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/emvolio-sto-dhmosio-mporei-na-ginei-ypoxrewtiko-poies-oi-kyrwseis/>]
- [105] Η υποχρεωτικότητα εμβολιασμού των σωμάτων της ΕΜΑΚ στο στόχαστρο του στε[Internet].2021[cited 2023 Aug 3].Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-ypoxrewtikothta-emvoliasmou-twn-smatwn-ths-emak-sto-stoxastro-tou-ste/>
- [106] Lawspot.gr. ΣτΕ: Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός των υγειονομικών και της ΕΜΑΚ [Internet]. Lawspot.gr; 2021 [cited 2023 Aug 10]. Available from: <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/ste-syntagmatikos-o-ypohreotikos-emvoliasmos-ton-ygeionomikon-kai-tis-emak>]
- [107] Swine flu I who emergency situation overview [Internet]. World Health Organization; [cited 2023 Nov 19]. Available from: [https://www.who.int/emergencies/situations/influenza-a-\(h1n1\)-outbreak](https://www.who.int/emergencies/situations/influenza-a-(h1n1)-outbreak)
- [108] Galanakis E, Jansen A, Lopalco PL, Giesecke J. Ethics of mandatory vaccination for healthcare workers. *Eurosurveillance*. 2013;18(45). doi:10.2807/1560-7917.es2013.18.45.20627
- [109] Douville LE, Myers A, Jackson MA, Lantos JD. Health Care Worker Knowledge, attitudes, and beliefs regarding mandatory influenza vaccination. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*. 2010;164(1). doi:10.1001/archpediatrics.2009.252
- [110] Rachiotis G, Mouchtouri VA, Kremastinou J, Gourgoulisanis K, Hadjichristodoulou C. Low acceptance of vaccination against the 2009 Pandemic Influenza A(H1N1) among healthcare workers in Greece. *Eurosurveillance*. 2010;15(6). doi:10.2807/es.15.06.19486-en
- [111] Νόμος 3850/2010 (ΦΕΚ Α' 84/02.06.2010) Κύρωση του κώδικα νόμων για την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων

- [112] Υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στο πλαίσιο ιδιωτικών δραστηριοτήτων [Internet]. 2020 [cited 2023 Nov 20]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ypoxreotikotita-emvoliasmou-sto-plaisio-idiotikon-drastiriotiton/>
- [113] Εργασιακά δικαιώματα και υποχρεωτικός εμβολιασμός [Internet]. 2021 [cited 2023 Aug 20]. Available from: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ergasiaka-dikaiwmata-kai-ypoxrewtikos-emvoliasmos>
- [114] Fleetwood J. Ethical considerations for mandating food worker vaccination during outbreaks: An analysis of hepatitis A vaccine. *Journal of Public Health Policy*. 2021;42(3):465–76. doi:10.1057/s41271-021-00293-y
- [115] Πέντε προκλήσεις για τη δημόσια υγεία – Η “Κ” στο στρατηγείο του ECDC [Internet]. 2023 [cited 2023 Nov 29]. Available from: <https://www.kathimerini.gr/society/562722283/pente-prokliseis-gia-ti-dimosia-ygeia-i-k-sto-stratigeio-toy-ecdc/>
- [116] Η ιλαρά επέστρεψε: ανησυχία προκαλούν τα δεδομένα [Internet]. 2023 [cited 2023 Nov 22]. Available from: <https://www.news247.gr/ygeia/i-ilara-epestrepse-anisixia-prokaloun-ta-dedomena/>

